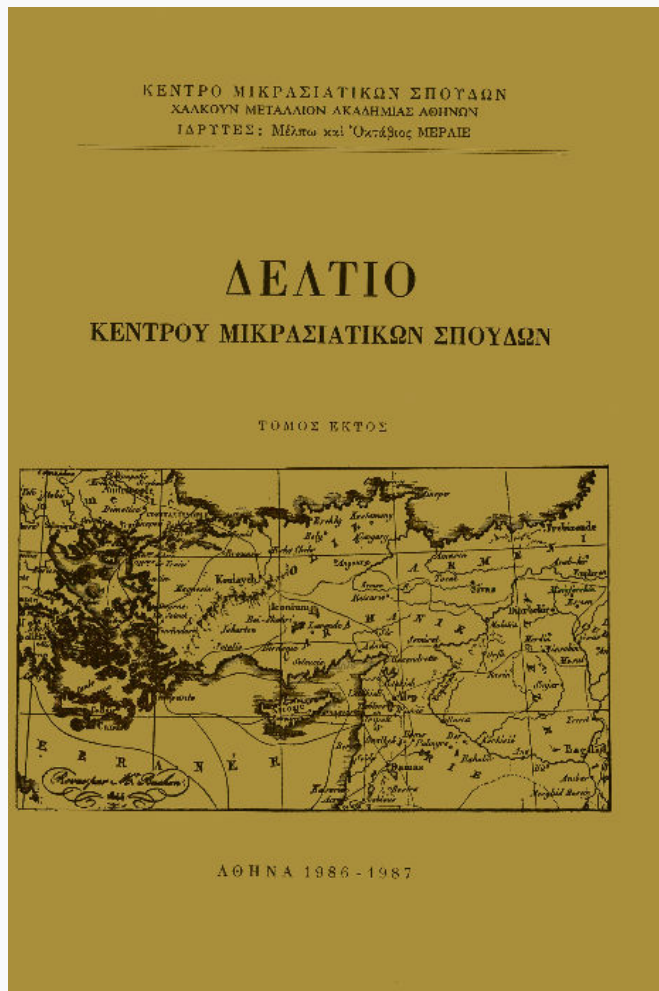

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 6 (1986)

Η βιβλιοθήκη του ελληνικού φιλολογικού συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως (1863-1922)

Γιώργος Α. Γιαννακόπουλος

doi: [10.12681/deltiokms.114](https://doi.org/10.12681/deltiokms.114)

Copyright © 2015, Γιώργος Α. Γιαννακόπουλος

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Γιαννακόπουλος Γ. Α. (1986). Η βιβλιοθήκη του ελληνικού φιλολογικού συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως (1863-1922). *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 6, 287-322. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.114>

Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΥ
ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ (1863-1922)

Ἡ ἐποχὴ τῶν μεταρρυθμίσεων στὴν Ὄθωμανικὴ αὐτοκρατορία (Tanzimat), ποὺ ἀποκορυφώθηκε μὲ τὸ Χάττι-Χουμαγιούν (1856), δημιούργησε τὶς προϋποθέσεις γιὰ μιὰ περίοδο ἀκμῆς στὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη τοῦ ἐλληνικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Παράγοντες τῆς ἀνθισσης αὐτῆς τοῦ μικρασιατικοῦ πληθυσμοῦ στὸ δεύτερο ἡμισυ τοῦ 19ου αἰώνα ἦταν ἡ ἐνίσχυση τοῦ μεταναστευτικοῦ ρεύματος ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, ἡ πύκνωση τῶν οἰκονομικῶν του δραστηριοτήτων καὶ οἱ νέες εὐκαιρίες πνευματικῆς ἀνάπτυξης ποὺ πρόσφεραν οἱ ὀθωμανικὲς μεταρρυθμίσεις. Ἡ «ἐκτακτὸς ἀληθῶς διανοητικὴ κίνησις»¹ ποὺ παρατηρεῖται ἀπὸ τὸ 1861 καὶ ἐξῆς, τῆς ὁποίας φορεῖς ἦταν ἰδίως οἱ πολυάριθμοι σύλλογοι² ποὺ δημιουργοῦνται στὶς ἐλληνικὲς κοινότητες τῆς ὀθωμανικῆς ἐπικράτειας, συνέβαλε στὸν ἐπαναπροσδιορισμὸ καὶ τὴν ἐμπέδωση τῆς ἐθνικῆς αὐτογνωσίας τοῦ ἐλληνισμοῦ³. Πρωτοπόρο τέκνο τῆς πνευματικῆς αὐτῆς κίνησης ὑπῆρξε ὁ Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως (Ε.Φ.Σ.Κ.)⁴,

1. Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος (Ε.Φ.Σ.Κ.), τ. IB' (1877-1878), σ. 7. Τὸ ἀναφέρει ὁ Ὀδυσσεὺς Ἰάλεμος σὲ ἄρθρο γιὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ Ε.Φ.Σ.Κ.

2. Μ. Γεδεών, *Ἀποσημειώματα χρονογράφου 1800-1913*, Ἀθήνα, 1932, σ. 190-203· Κ.Θ. Δημαρᾶς, *Ἑλληνικὸς Ρωμαντισμὸς*, Ἀθήνα, 1982, σ. 399-402, 590-594· Κυριακὴ Μαμώνη, «Σωματειακὴ ὀργάνωση τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὴ Μικρὰ Ἀσία», *Δελτίον Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος*, τ. 26 (1983), σ. 63-114.

3. Μ. Κουρουπού, «Ἡ Φίλεργος Ἑταιρεία τῆς Κωνσταντινουπόλεως», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν*, τ. 5 (1984-1985), σ. 241.

4. Γιὰ τὸν Ε.Φ.Σ.Κ. βλ. Τατιάνα Σταύρου, *Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος. Τὸ Ὑπουργεῖον Παιδείας τοῦ Ἀλυτρώτου Ἑλληνισμοῦ*, Ἀθήνα, 1967· Ἀλέξανδρος Ζωηρός, «Ἀναμνήσεις. Ἡ Κωνσταντινούπολις καὶ ἰδίως τὸ Σταυροδρόμιον κατὰ τὸ 1870. Ἡ πόλις καὶ οἱ ἄνθρωποι. Ἡ ἱδρυσις τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου», *Ἡμερολόγιον τῶν Ἐθνικῶν Φιλανθρωπικῶν Καταστημάτων ἐν Κωνσταντινουπόλει τοῦ ἔτους 1906*, Κωνσταντινουπόλη, 1905, σ. 219-234· Ὁδ. Ἰάλεμος, «Ἡ ἱστορία τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου καὶ τῆς ἐπιδράσεως αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ἐκπαιδευτικῆς ἐν

πού ιδρύθηκε τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1861 μὲ ἐμπνευστὴ τὸν ἱατροφιλόλογο Ἡροκλῆ Βασιάδη καὶ κύριους χρηματοδότες τοὺς τραπεζίτες Γεώργιο Ζαρίφη καὶ Χρηστάκη Ζωγράφο. Ὁ σκοπὸς τοῦ συλλόγου, ὅπως προσδιορίζεται στὸν πρῶτο κανονισμό του, ἦταν περιορισμένος: «Ἡ ἔγγραφος ἢ προφορικὴ διακοίνωσις φιλολογικῶν ζητημάτων»⁵. Ἦδη ὁμως ἀπὸ τὸ πρῶτο ἔτος ὁ σκοπὸς ἐγίνε «ἐργῶ εὐρύτερος»⁶. Τοῦτο τὸ διαπιστώνουμε –ἐκτὸς τῶν ἄλλων δραστηριοτήτων– ἀπὸ τὴν ἱδρυση τῆς βιβλιοθήκης, τὴν ἱστορία τῆς ὁποίας θὰ προσπαθῶ νὰ περιγράψω.

I

Ὁ ἀρχικὸς κανονισμὸς τοῦ Ε.Φ.Σ.Κ. δὲν ἔθιγε τὸ θέμα τῆς βιβλιοθήκης. Ἀπὸ τὸν πρῶτο χρόνο τῆς λειτουργίας τοῦ Συλλόγου ὁμως, μὲ πρόταση τοῦ Βασιάδη, ἐκλέχθηκε ἐπιτροπὴ (Ἡρ. Βασιάδης, Μ. Βλάδος, Ι. Ζωγράφος), γιὰ νὰ προτείνει τὰ περιοδικὰ ποὺ κρίνονταν ἀναγκαῖα γιὰ τὴ λειτουργία του, ἀφοῦ δὲν ὑπῆρχαν ἐπαρκεῖς πόροι γιὰ τὴν ἀγορὰ βιβλίων⁷. Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι ἡ βιβλιοθήκη γεννιέται μέσα ἀπὸ τὴν προσπάθεια γιὰ τὴν ἐκδόση φιλολογικῶν περιοδικῶν τοῦ Συλλόγου. Ἐτεῖ τὸν Μάιο τοῦ 1863 ὁ εἰσηγητὴς τῆς προκαταρκτικῆς ἐπιτροπῆς γιὰ τὴν ἐκδόση τοῦ περιοδικοῦ Σταυράκης Ἀριστάρχης ἀναφέρει ὅτι ἡ ἐπιτροπὴ

Τουρκία ἐνεργείας τοῦ ἡμετέρου ἔθνους», Ε.Φ.Σ.Κ., τ. ΙΒ' (1877-1878), σ. 6-19· G. Chassiotis, *L'instruction publique chez les Grecs depuis la prise de Constantinople par les Turcs jusqu' à nos jours*, Παρίσι, 1881, σ. 443-463· Ἡρ. Βασιάδης, «Ἐκθεσις τῶν ἐργῶν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου», *Συνέδριον τῶν Ἑλληνικῶν Συλλόγων. Πρακτικὰ τῆς Πρώτης αὐτοῦ συνόδου συγκροτηθείσης ἐν Ἀθήναις ἐν ἔτει 1879*, Ἀθῆνα, 1879, σ. 101-156· Χρήστος Γ. Πανταζίδης, «Βραχεῖα ἐκθεσις τῆς παιδευτικῆς δράσεως τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου (1861-1904)», *Ἡμερολόγιον τῶν Ἑθνικῶν Φιλανθρωπικῶν Καταστημάτων τοῦ ἔτους 1905*, Κωνσταντινούπολη, 1904, σ. 122-125· Χρήστος Γ. Πανταζίδης, «Συνοπτικὴ ἐκθεσις τῶν κατὰ τὴν πεντηκονταετηρίδα (1861-1911) τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Πεπραγμένων», Ε.Φ.Σ.Κ. *Πεντηκονταετηρίς 1861-1911. Παράρτημα τοῦ ΙΔ' τόμου*, Κωνσταντινούπολη, 1920, σ. 53-66. *Λογοδοσία Μηνῶ Αἰθνετοπούλου, προέδρου τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου*, Ἀθῆνα, 1972· Κυριακὴ Μαμόνη, «Ὁ Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Βενιζέλος καὶ ἡ Μικρασιατικὴ Καταστροφὴ. (Ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο Κ. Μισαηλίδου)», *Δελτίο ΚΜΣ*, τ. 4 (1983), σ. 277-297.

5. Ε.Φ.Σ.Κ., τ. Α' (1863-1864), σ. ε'.

6. *Συνέδριον τῶν Ἑλληνικῶν Συλλόγων*, σ. 102.

7. Ε.Φ.Σ.Κ., τ. Α' (1863-1864), σ. 37. Ἡ Ἐπιτροπὴ πρότεινε τὰ περιοδικὰ *Revue des Deux Mondes*, *Journal des Debats*, *Revue Germanique*, *Allgemeine Zeitung*, στὰ ὁποῖα προστέθηκε καὶ ἡ *Bibliographie Annuelle*.

«συναισθανομένη την έλλειψιν δημοσίας βιβλιοθήκης προτείνει διορισμόν βιβλιοθηκαρίου, πρὸς ὃν νὰ ἐγχειρίζη ἕκαστον μέλος ἀριθμόν τινα βιβλίων καὶ οὕτω βαθμηδὸν νὰ καταρτισθῇ πλουσία ὥπως οὖν βιβλιοθήκη»⁸. Σύμφωνα με τὸν κανονισμό γιὰ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ περιοδικοῦ⁹, ἡ συντακτικὴ ἐπιτροπὴ ἐκλέγει ἓνα ἀπὸ τὰ μέλη τῆς ὡς βιβλιοθηκάριο. Ἔτσι, ἐν μέρει ἄτυπα καὶ κάπως παρεμπιπτόντως, διευρύνθηκε ἡ δραστηριότητα τοῦ Συλλόγου σὲ ἓνα χῶρο ποὺ ἐμελλε νὰ ἀποβεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ μεγάλα κεφάλαια τῆς ἱστορίας του.

Ἡ ζωὴ τῆς βιβλιοθήκης ἄρχισε μὲ τίς προσφορὰς τῶν μελῶν τοῦ Ε.Φ.Σ.Κ. Θεόδωρου Ζωγράφου (ἔξι τόμοι βιβλίων)¹⁰ καὶ Γεωργίου Ζαρίφη (2000 φράγκα γιὰ τὴν ἀγορὰ βιβλίων)¹¹. Σύντομα ἀκολούθησε πρόταση ἀπὸ τὸν γνωστὸ γάλλο ἐλληνιστὴ Brunet de Presle γιὰ ἀνταλλαγὴ τῆς *Société Imperiale des Antiquaires de France* μὲ τὸ περιοδικὸ τοῦ Ε.Φ.Σ.Κ. Τὴν πρόταση αὐτὴ «ὁ Σύλλογος ἄσμενος ἐδέξατο»¹².

Ὁ νέος κανονισμός¹³, ποὺ ψηφίστηκε τὸ 1864, διεύρυνε τοὺς στόχους τοῦ Συλλόγου καὶ θεσμοθέτησε τὴν ὑπαρξὴ τῆς βιβλιοθήκης. Ὁ σκοπὸς πλέον τοῦ Συλλόγου ὀρίζεται ὡς «ἡ ἐν γένει καλλιέργεια τῶν γραμμάτων», ποὺ θὰ ἐπιτευχθεῖ μὲ ἐπιστημονικὰς ἀνακοινώσεις, μὲ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ περιοδικοῦ, μὲ τὴ σύστασι δημοσίας βιβλιοθήκης καὶ ἀναγνωστηρίου, μὲ δημοσία μαθήματα, μὲ βραβεῖα. Μὲ τὸν νέο κανονισμό ἀναβαθμίζεται ἡ θέσι τοῦ βιβλιοθηκαρίου, ἀφοῦ ἐκλέγεται ἀπὸ τὰ μέλη ὡς ἓνας ἀπὸ τοὺς ἑπτὰ κοσμήτορες ποὺ ἀποτελοῦν τὴ διοίκησι τοῦ Συλλόγου. Τὰ καθήκοντά του εἶναι νὰ φροντίζει γιὰ τὴν αὔξησι καὶ καλὴ διατήρησι τῆς βιβλιοθήκης καὶ τοῦ ἀναγνωστηρίου, νὰ καταρτίζει τὸν κατάλογο καὶ νὰ δανεῖζει βιβλία στὰ μέλη τοῦ Συλλόγου. Ἡ διάρκεια τοῦ δανεισμοῦ ἦταν ἓνας μῆνας, μὲ τὴν ὑποχρέωσι ἀντικατάστασι τοῦ βιβλίου σὲ περίπτωσι φθορᾶς ἢ ἀπώλειας. Στὸ ἄρθρο 27 δηλώνεται ἡ πρόθεσι νὰ γίνῃ ἡ βιβλιοθήκη δημοσία, «ὅταν πλουτίσῃ ἀρκούντως καὶ ἀξίως τῆς μεγαλοπόλεως». Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ ὁ Σύλλογος δέχεται ἑκτακτες προσφορὰς «πρὸς αὔξησιν τῆς βιβλιοθήκης», καὶ μάλιστα γίνεται καὶ σχετικὴ ἀνακοίνωσι στὶς ἐφημερίδες, ὅστερα ἀπὸ πρότασι τοῦ Βασιάδη¹⁴.

8. Ὁ.π., σ. 37.

9. Ὁ.π., σ. 8'.

10. Ὁ.π., σ. 195.

11. Ὁ.π., σ. 285.

12. Ε.Φ.Σ.Κ., τ. Β' (1864-1865), σ. 124.

13. Ὁ.π., σ. 128-131.

14. Ὁ.π., σ. 260.

Μετά την ψήφιση του νέου κανονισμού και για τρεις συνεχείς θητείες στο αξίωμα του βιβλιοθηκαρίου εκλέγεται ο έμπορος Έμμανουήλ Καμάρας. Πρέπει εδώ να σημειώσουμε ότι σε όλη τη διάρκεια της λειτουργίας της βιβλιοθήκης, τις τύχες της διαχειρίστηκαν άνθρωποι διακεκριμένοι στον πνευματικό στίβο, με πρώτο τον Ήροκλη Βασιάδη, ή θητεία του οποίου ως βιβλιοθηκαρίου (1869-70) δείχνει τη σημασία που απέδιδε στη βιβλιοθήκη ο κορυφαίος των εταίρων. Οί υπεύθυνοι της βιβλιοθήκης στη διάρκεια της περιόδου 1864-1912 αναφέρονται στον πίνακα Ι (σελ. 315).

Ο πρόεδρος Σπυρίδων Μαυρογένης στον απολογισμό των πεπραγμένων της θητείας του τον Μάιο του 1864 αναφέρει, ότι οί προσφορές επέτρεψαν στον Σύλλογο να καταρτίσει κατάλογο βιβλίων και να αναθέσει την αγορά αυτών στον εταίρο Στέφανο Καραθεοδωρή, στο Βερολίνο¹⁵. Χάρη στις δωρεές λοιπόν ή βιβλιοθήκη πλουτίζεται και στις 20 Ίανουαρίου του 1869 αποφασίζεται ή χρήση της «παρά παντός φιλομαθοῦς», ενώ παράλληλα δημιουργείται και δημόσιο αναγνωστήριο¹⁶, για τὸ ὁποῖο ἐκδηλώνουν ἔμπρακτα τὸ ἐνδιαφέρον τους πολλοὶ δωρητές¹⁷. Πολλοὶ ἐπίσης ἐκδότες ἐφημερίδων και περιοδικῶν ἀπὸ τὴν Πόλη, τὴν Ἀθήνα, τὴ Σμύρνη, τὴν Τεργέστη, στέλνουν στὸ ἀναγνωστήριο δωρεὰν τὰ φύλλα τῶν ἐκδόσεών τους¹⁸, ὑπογραμμίζοντας ἔτσι τὴν πνευματικὴ ἀκτινοβολία τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως.

Ἐνῶ λοιπὸν εἶχε ἀρχίσει νὰ λειτουργεῖ τὸ δημόσιο ἀναγνωστήριο και ἡ βιβλιοθήκη ἀριθμοῦσε περίπου 1900¹⁹ τόμους, βρῆκε τὸν Σύλλογο ἡ «δεινὴ τοῦ Πέρα πυρκαϊά»²⁰, πὺς στὶς 25 Μαΐου 1870 κατέκαυσε ὅλο τὸ Σταυροδρόμι και ἐκλείσε τὴν αὐλαία τῆς πρώτης περιόδου τῆς ἱστορίας τοῦ Ε.Φ.Σ.Κ.

15. Ὁ π., σ. 255.

16. Ε.Φ.Σ.Κ. *Τὰ περισωθέντα*, τ. Δ' (1865-1870), σ. 235. Οί ἡμέρες και ὥρες ἦταν Τρίτη και Παρασκευὴ 9 π.μ.-3 μ.μ. Ἀργότερα προστέθηκε και ἡ Κυριακή.

17. Γιά τὴν ἀγορὰ περιοδικῶν προσφέρουν ἀπὸ 100 φράγκα οἱ Κ. Καραπάνος, Θ. Γιάννας, Λ. Χρυσοβελώνης, Δ. Καλλίνικος. Ἐνῶ 500 φράγκα προσέφερε ὁ Χ. Ζωγράφος.

18. Προσφέρονται δωρεὰν τὰ ἀθηναϊκὰ περιοδικὰ *Πανδώρα* και *Ἰλισσὸς* ὅπως και οἱ ἐφημερίδες *Κλειὸ*, *Ἡμέρα* (Τεργέστης), *Μέλλον*, *Μέριμνα* και *Ἐφημερίς τῶν Φιλομαθῶν* (Ἀθήνας), *Νεολόγος*, *Ἐπτάλοφος*, *Ἀνατολικὸς Ἀστήρ*, *Ὁμόνοια*, *Κωνσταντινούπολις* και *Φάρος τοῦ Βοσπόρου* (Κωνσταντινούπολης), *Ἀμάθεια* (Σμύρνης), *Λαοὶ Νεαπόλεως*.

19. Ε.Φ.Σ.Κ., τ. Ι' (1875-1876), σ. 177.

20. Ε.Φ.Σ.Κ., τ. Ε' (1870-1871), σ. 133. Προφανῶς στὴν πυρκαϊὰ αὐτὴ καταστράφηκαν τὰ ἀντίτυπα τοῦ νεοεκδομένου Γ' τόμου τοῦ περιοδικοῦ, πὺς σήμερα σπανίζουν. Στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Κ.Μ.Σ. ὑπάρχει πλήρης σειρὰ τοῦ περιοδικοῦ, στὴν ὁποία περιλαμβάνεται και φωτοτυπία τοῦ Γ' τόμου.

‘Ο άπολογισμός της καταστροφής ύπῆρξε θλιβερός. Νά πῶς περιγράφει ὁ πρόεδρος Σταυράκης Ἀριστάρχης στίς 4 Ἰουλίου 1870 τήν ἀπώλεια τῆς βιβλιοθήκης: «Ποῦ νῦν ἡ πολύτιμος τοῦ συλλόγου βιβλιοθήκη, ἥτις συγκροτηθεῖσα ἐκ διαφόρων προσφορῶν καί συνδρομῶν ἦτο κοινόν παντί τῷ προσερχομένῳ ἐνδιαίτημα καί ἐδείκνυνεν ὁπόσῃν στοργήν καί ἀγάπην ἔτρεφε ἡ τῶν λογίων καί φιλομούσων ἀνδρῶν ὁμάς πρὸς τὸ ἡμέτερον σωματεῖον»²¹. Ἡ ἀγάπη αὐτὴ καί ἡ στοργὴ ἐκδηλώνεται ἐμπρακτά, ἀφοῦ πλῆθος προσφορῶν συντελοῦν στὴν ἄμεση ἀνασύστασις τῆς βιβλιοθήκης. Τὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν ὑπόσχειται 10.000 δρχ. καί ἀντίτυπα διπλῶν βιβλίων. ‘Ο «Ἐν Ἀθήναις Σύλλογος πρὸς Διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων» προσφέρει 2000 δρχ., οἱ ἀθηναῖκοι σύλλογοι «Βύρων» καί «Παρνασσός», ἀλλὰ καί οἱ: Λουκία Καραθεοδωρῆ, Α.Ρ. Ραγκαβῆς, Ν. Δραγούμης, Κ. Καλλιᾶδης, Α. Βερναρδάκης, Κ. Σάθας σπεύδουν νὰ συνεισφέρουν μεταξὺ τῶν πρώτων²². Τὸ προεδρεῖο ἀναλαμβάνει τὴ φροντίδα τῆς ἀναδιοργάνωσης τῆς βιβλιοθήκης, στέλνοντας ἐγκυκλίους πρὸς κάθε κατεύθυνση, στίς ὁποῖες δηλώνει τὴν πρόθεσιν νὰ δημιουργηθεῖ βιβλιοθήκη, ποῦ θὰ χρησιμεύει «οὐχὶ διὰ τὰ μέλη ἀποκλειστικῶς ἀλλὰ γενικῶς διὰ τὸ δημόσιον καί τοῦτο μάλιστα ἐν μεγαλυπόλει ἐνθα ἐπαισθητοτέρα ἡ σπάνις βιβλίων καί βιβλιοθηκῶν ὁσημέραι καθίσταται»²³. Ἡ τελευταία διαπίστωση –ποῦ ἐπαναλαμβάνεται συχνά– δείχνει τὸ μεγάλο κενὸ ποῦ ὑπῆρχε στὴν πνευματικὴ ζωὴ τῆς Πόλης καί τὸ ὁποῖο φιλοδοξοῦσε νὰ καλύψει ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Ε.Φ.Σ.Κ.

Τὸν Ἰούνιο τοῦ 1871 ὁ κανονισμός²⁴ ἀναθεωρεῖται καί ὁ Σύλλογος «καθίσταται οὐχὶ πλέον Ἑλληνικὸς ἀλλὰ Πανελληνίος περιβαλὼν διὰ τῶν πνευματικῶν αὐτοῦ ἐνεργειῶν ἀπάσας τὰς ἐπαρχίας τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας ἐνθα κατοικοῦσι Ἕλληνες ἢ Ὀρθόδοξοι...»²⁵. Ἀλλὰ καί ὡς πρὸς τὴ βιβλιοθήκη ἔχουμε κάποιες ἀλλαγές. ‘Ο ὑπεύθυνος γιὰ τὴ λειτουργία τῆς κοσμητορας –ποῦ εἶναι καί ὑπεύθυνος γιὰ τὴν ὀργανοθήκη καί τίς ἀρχαιολογικὰς συλλογὰς– ὀνομάζεται πλέον «βιβλιοφύλαξ» καί στὸ τέλος τοῦ «συλλογικοῦ ἔτους»²⁶ συντάσσει ἐκθεση περὶ τῆς κατα-

21. Ὁ.π., σ. 133.

22. Ὁ.π., σ. 134, 187.

23. Ὁ.π., σ. 188.

24. Ε.Φ.Σ.Κ., τ. ΣΤ’ (1871-1872), σ. γ’-ι’.

25. Ε.Φ.Σ.Κ., τ. ΙΒ’ (1877-1878), σ. 13.

26. Τὸ «συλλογικὸ ἔτος» ἀρχίζει τὴν πρώτη Κυριακὴ τοῦ Μαΐου καί τελεῖωνε τὴν ἴδια ἡμέρα τοῦ ἐπομένου ἔτους, ὅποτε γινόταν πανηγυρικὴ συνεδρίαση, στὴν ὁποία ὁ πρόεδρος διαβάζε τὸν ἀπολογισμὸ τῆς δράσης τοῦ Συλλόγου.

στάσεως αὐτῶν. Στὸ νέο κανονισμό ἐπίσης δηλώνεται ὁ δημόσιος χαρακτήρας τῆς βιβλιοθήκης καὶ τοῦ ἀναγνωστηρίου καὶ προβλέπεται νὰ ὑπάρχει στὸν προϋπολογισμό κάποιο χρηματικὸ ποσὸ γιὰ τὸν ἐμπλουτισμὸ τῆς βιβλιοθήκης.

Πέρα ἀπὸ ὅλα αὐτά, ἡ βιβλιοθήκη ἀντιμετώπιζε ἀντικειμενικὲς δυσκολίες, ἀφοῦ ἡ ἔλλειψη χώρου (ὁ Σύλλογος στεγάστηκε ἀρχικὰ στὴν ἐλληνικὴ σχολὴ τῆς Παναγίας τοῦ Γαλατᾶ καὶ κατόπιν στὸν τουρκικὸ ἱατρικὸ σύλλογο)²⁷ ἐμπόδιζε τὴ συστηματικὴ ὀργάνωσή της. Παρ' ὅλα αὐτά, καταρτίστηκαν κατάλογοι, ἀλφαβητικὸς καὶ δωρεῶν, ἀπὸ τὸν Ἀπόστολο Λιούμα, βιβλιοφύλακα τὸ 1872-73²⁸. Σὲ ὅλο τὸ χρονικὸ διάστημα 1871-75 ἀνακοινώθηκαν σημαντικὲς δωρεὲς βιβλίων καὶ χρημάτων, ποὺ πλούτισαν τὴ βιβλιοθήκη²⁹. Ὁ ἀριθμὸς τῶν τόμων της εἶχε φθάσει τὸ 1873 τοὺς 2000 (μαζὶ μὲ αὐτοὺς ποὺ ἀγοράστηκαν ἀπὸ τὴ Γαλλία καὶ τὴ Γερμανία)³⁰ καὶ σύμφωνα μὲ τὸν ἰσολογισμό τοῦ ταμείου ἡ ἄξια της ἀνερχόταν σὲ 350 Λ.Τ.³¹.

II

Ἡ περίοδος 1874-75 ἀποτελέσει σημεῖο καμπῆς γιὰ τὴν πορεία τῆς βιβλιοθήκης, ἀφοῦ τότε ὁλοκληρώθηκε ἡ μεταφορὰ της στὸ νέο «περικαλλές» κτήριο τοῦ Συλλόγου, ποὺ εἶχε ἐγκαινιασθεῖ μὲ κάθε ἐπισημότητα στίς 13 Μαΐου τοῦ 1873. Ὁ Γεώργιος Χασιώτης³², ἰδρυτῆς καὶ καθηγη-

27. *Ε.Φ.Σ.Κ.*, τ. Ε' (1870-1871), σ. 135.

28. *Ε.Φ.Σ.Κ.*, τ. Ζ' (1872-1873), σ. 302.

29. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρουμε ὅτι χρήματα γιὰ τὴν ἀγορὰ βιβλίων προσφέρουν οἱ: Γ. Κορωνιὸς (200 Λ.Τ.), Θ.Α. Μαυρογορδάτος (100 Λ.Τ.), Ν. Κρικιότσος (50 Λ.Τ.), «Ἐν Παρισί-οις Σύλλογος πρὸς διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν» (200 Λ.Τ.) καὶ ὁ Θ. Κοσοῦδης 50 Λ.Τ. γιὰ τὴν ἀγορὰ βιβλιοθηκῶν. Βιβλία δωρίζουν: ὁ βιβλιοπώλης Ι. Παππάδης (127 τόμοι), ὁ ὁμογενὴς στὸ Παρίσι Β. Ἡλιάδης (79 τόμοι), ὁ πρεσβευτὴς τῆς Ὁθωμανικῆς αὐτοκρατορίας στὸ Βερολίνο Ἰωάννης Ἀριστάρχης (166 τόμοι τῆς *Ἑλληνικῆς Πατρολογίας* ποὺ ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸν Migne), ὅπως καὶ τὰ μέλη τοῦ προαναφερθέντος Παρισινοῦ συλλόγου E. Legrand, Brunet de Presle, E. Egger, Beube καὶ Nisard.

30. *Ε.Φ.Σ.Κ.*, τ. Ζ' (1872-1873), σ. 301.

31. *Ὁ.π.*, σ. 328.

32. Ὁ Γεώργιος Χασιώτης γεννήθηκε στὴ Βίτσα τῆς Ἠπείρου τὸ 1842 καὶ σπούδασε φιλολογία στὴν Ἀθήνα. Ὑπῆρξε ἀπὸ τοὺς ἰδρυτὲς τοῦ ἐλληνικοῦ Λυκείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1869) καὶ διετέλεσε γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα γενικὸς γραμματεὺς τοῦ *Ε.Φ.Σ.Κ.* Τὸ 1880 ἐγκαταστάθηκε στὸ Παρίσι καὶ ἐργάστηκε ὡς δάσκαλος τῶν παιδιῶν τοῦ Χ. Ζωγράφου. Ἀνάμεσα στὰ ἔργα του συγκαταλέγεται τὸ *L' instruction publique chez les Grecs depuis la prise de Constantinople par les Turcs jusqu'à nos jours*, Παρίσι, 1881.

τῆς τοῦ ἑλληνικοῦ Λυκείου Κωνσταντινουπόλεως, ἀνέλαβε βιβλιοφύλακας τὴν κρίσιμη ἐκείνη χρονιά καὶ ἔφερε νέες ἀπόψεις-προτάσεις γιὰ τὸν τρόπο λειτουργίας καὶ τὶς ἐπιδιώξεις τῆς βιβλιοθήκης. Σὲ αὐτὸν ὀφείλεται ἡ σύνταξη τοῦ πρώτου κανονισμοῦ τῆς βιβλιοθήκης καὶ τοῦ ἀναγνωστηρίου³³. Τὸ κείμενο παρατίθεται στὴ συνέχεια:

ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ

Ἄρθρ. 1. Ἡ τοῦ Ἑλλήν. Φιλολογικοῦ Συλλόγου Βιβλιοθήκη ἐστὶ πρὸς χρῆσιν τῶν μελῶν καὶ τοῦ Δημοσίου κατὰ τὸ 62 ἄρθρον τοῦ Κανονισμοῦ.

Ἄρθρ. 2. Πᾶν μέλος τοῦ Συλλόγου, ἅμα τῇ ἐγγραφῇ αὐτοῦ ὡς τοιούτου, πέμπει, εἰ δυνατόν, τῇ βιβλιοθήκῃ τὰ ἑαυτοῦ συγγράμματα.

Ἄρθρ. 3. Πάντα τὰ τοῦ Συλλόγου βιβλία ἐντυπὰ τε καὶ χειρόγραφα ἔσωθεν μὲν καὶ ἐν τῷ ἐξωφύλλῳ φέρουσι τὴν σφραγίδα τοῦ Συλλόγου, ἔξωθεν δὲ τὸν ἀριθμὸν τῆς ταξινομήσεως καὶ τὰ γράμματα τάδε «Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος».

Ἄρθρ. 4. Ὁ Βιβλιοφύλαξ κρατεῖ βιβλίον εἰσόδου καὶ ἐξόδου, κατάλογον ἐπιστημονικὸν καὶ ἀλφαβητικόν.

Ἄρθρ. 5. Παντὸς βιβλίου τὸ πρῶτον εἰσαγομένου ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ, ὁ Βιβλιοφύλαξ ἀποστέλλει τῷ Γεν. Γραμματεῖ τὴν δέουσαν ἀπόδειξιν παραλαβῆς, ἥτις καὶ κατατίθεται ἐν τοῖς ἀρχείοις. Παραλαμβάνων δὲ τὴν βιβλιοθήκην καὶ παραδίδων τῷ διαδόχῳ κατὰ τὰς ἀρχαιρεσίας ποιεῖ τὴν νεονομισμένην πρᾶξιν, εἰς ἣν μετέχουσι καὶ πάντες οἱ λοιποὶ κοσμήτορες κατὰ τὸ 10ον ἄρθρον τοῦ Κανονισμοῦ.

Ἄρθρ. 6. Ἡ Βιβλιοθήκη ἔσται ἀνοικτὴ καθ' ἐκάστην ἐκτὸς τῶν Κυριακῶν καὶ τῶν ἑορτῶν ἀπὸ τῆς 10-11 Π.Μ. καὶ ἀπὸ τὰς 1-4 Μ.Μ.

Ἄρθρ. 7. Οἱ τὴν βιβλιοθήκην ἐπισκεπτόμενοι ἢ μελετήσοντες ἐντὸς αὐτῆς ἐγγράφουσι τὸ ἑαυτῶν ὄνομα καὶ τὸ παρ' αὐτῶν ζητούμενον σύγγραμμα ἐν ἰδίῳ βιβλίῳ· ἐν δὲ τῷ τέλει τοῦ ἔτους ὁ Βιβλιοφύλαξ ποιεῖ περὶ τούτων τὸν δέοντα λόγον.

Ἄρθρ. 8. Τῶν προσερχομένων τὰ μὲν μέλη λαμβάνουσι πρὸς ἀνάγνωσιν οἶον ἂν ζητήσωσι βιβλίον ἐκ τῶν ὑπαρχόντων, ἀποχωροῦντα δὲ παραδίδουσι τοῦτο τῷ βιβλιοφύλακι· τὰ δὲ μὴ μέλη δέον νὰ φέρωσιν εἰσιτήριον βιβλιοθήκης κεκυρωμένον ταῖς ὑπογραφαῖς τοῦ Προέδρου τοῦ Συλλόγου καὶ τοῦ Γεν. Γραμματέως καὶ φέρων τὴν σφραγίδα τοῦ Συλλόγου.

33. Ε.Φ.Σ.Κ., τ. Θ' (1874-1875), σ. 213-215.

Ἄρθρ. 9. Οἱ ἀλλοδαποὶ γίνονται δεκτοὶ τῇ συστάσει ἐνὸς τῶν μελῶν τοῦ Συλλόγου καὶ τῶν οἰκείων πρέσβειων.

Ἄρθρ. 10. Τὰ μέλη καὶ αἱ Ἐπιτροπαὶ δύνανται νὰ λαμβάνωσι κατ' οἶκον διὰ διπλοτύπου βιβλία, ἐπιστρεφόμενα ἐντὸς δεκαπενθημερίας. Τὸν δὲ μὴ ἐκπληρώσοντα τὴν ὑποχρέωσιν ταύτην ὁ Βιβλιοφύλαξ καταγγέλλει εἰς τὸν Σύλλογον, ὅστις ἀποφασίζει περὶ τοῦ πρακτέου.

Ἄρθρ. 11. Οὐδείς δύναται ἐντὸς τῆς αὐτῆς δεκαπενθημερίας νὰ δανεισθῇ πρὸ τῆς ἐπιστροφῆς καὶ ἕτερα βιβλία.

Ἄρθρ. 12. Ἡ χρῆσις τῆς μελάνης ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ ἀπαγορεύεται· αἱ δὲ σημειώσεις λαμβάνονται διὰ τοῦ μολύβδου.

Ἄρθρ. 13. Πᾶν μέλος κατέχον πέραν τῆς ὥρισμένης προθεσμίας βιβλίον τι τοῦ Συλλόγου πρὸς ἀνάγνωσιν θεωρεῖται ὀφειλέτης αὐτοῦ καὶ τῆς ἀξίας του.

Ἄρθρ. 14. Ὁ Βιβλιοφύλαξ κατὰ τὴν ἀπόδοσιν ἐπίστησι τὴν προσοχὴν αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τῶν ἐντὸς τοῦ βιβλίου.

Ἄρθρ. 15. Εἰς τὸ τέλος ἐκάστου Συλλογικοῦ ἔτους πάντες οἱ ἔχοντες βιβλία ὀφείλουσι πρὸ δεκαπέντε ἡμερῶν νὰ ἐπιστρέψωσι ταῦτα.

Ἄρθρ. 16. Κατὰ τὰς ἀρχαιρεσίας ἐκλέγεται καὶ ἐπιμελητὴς τῆς Βιβλιοθήκης καὶ τοῦ Ἀναγνωστηρίου, ὅστις μετὰ τοῦ Βιβλιοφύλακος συνεννοούμενος καὶ ἀναπληρῶν αὐτὸν ἀπόντα, ἐποπτεύει καὶ ἐπιστατεῖ ἐντὸς τῆς Βιβλιοθήκης καὶ τοῦ Ἀναγνωστηρίου.

Ἄρθρ. 17. Τὸ καπνίζειν καὶ αἱ συνομιλίας ἀπαγορεύονται αὐστηρῶς ἐντὸς τῆς Βιβλιοθήκης.

ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ ΑΝΑΓΝΩΣΤΗΡΙΟΥ

Ἄρθρ. 1. Τὸ ἀναγνωστήριον τοῦ Συλλόγου, ἐν ᾧ εὐρίσκονται ἐφημερίδες ἑλληνικαὶ καὶ ξέναι, περιοδικὰ καὶ βιβλιογραφικὰ δελτία, ἐστὶν ἀνοικτὸν καθ' ἐκάστην ἀπὸ τῆς 1-4 Π.Μ. καὶ ἀπὸ τῆς 8-11 Μ.Μ.

Ἄρθρ. 2. Τῶν προσερχομένων τὰ μὲν μέλη τοῦ Συλλόγου γίνονται δεκτὰ ἄνευ εἰσιτηρίου, τὰ δὲ μὴ τοιαῦτα δέον νὰ φέρωσι τοιοῦτον τῇ ὑπογραφῇ τοῦ Προέδρου καὶ τοῦ Γεν. Γραμματέως κεκυρωμένον.

Ἄρθρ. 3. Οὐδεμία ἐφημερίς ἢ περιοδικὸν ἐξέρχεται τοῦ Ἀναγνωστηρίου, τὰ δὲ ἀναγνωσκόμενα κατατίθενται ἐν ἐπὶ τούτῳ παρεσκευασμέναις θήκαις.

Ἄρθρ. 4. Πίναξ ἀνηρτημένος ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ Ἀναγνωστηρίου δηλοῖ ἀλφαριθμητικῶς τὰ περιοδικὰ καὶ τὰς ἐφημερίδας, ὥστε κατέχει, ἕτερος δὲ τοὺς δωρητὰς αὐτῶν.

Ἄρθρ. 5. Πίναξ ἰδιαίτερος τῶν τῆς ἡμέρας περιοδικῶν καὶ ἐφημερίδων ἀναρτᾶται καθ' ἐκάστην ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ Ἀναγνωστηρίου.

Ἄρθρ. 6. Τὰ διὰ τὰς Ἐπιτροπὰς ὥρισμένα περιοδικὰ παραχωροῦνται αὐταῖς,

ἀν ζητηθῶσιν ὁκτὼ ἡμέρας μετὰ τὴν ἐν τῷ Ἀναγνωστηρίῳ κατάθεσιν.

Ἀρθρ. 7. Τὸ καπνίζειν καὶ αἱ συνομιλίας ἀπαγορεύονται αὐστηρῶς ἐντὸς τῆς αἴθουσας.

Στὴν ἔκθεσή του, στὸ τέλος τοῦ «συλλογικοῦ ἔτους», ὁ Χασιώτης ἀποδίδει ὅλες τὶς ἐργασίες πού ἐγιναν στὴ βιβλιοθήκη στὸν νεοεκλεγέντα ἐπιμελητὴ Ἑμμανουὴλ Καμάρα. Ἐργασίες καθόλου εὐκαταφρόνητες, ἀφοῦ ὅλα τὰ βιβλία (2475 τόμοι) τοποθετήθηκαν θεματικὰ στὰ ράφια καὶ ἐτοιμάσθηκε ἐπιστημονικὸς κατάλογος καὶ εὑρετήριο³⁴. Ὁ Χασιώτης ἐπισημαίνει τὴν ἔλλειψη σημαντικῶν φιλολογικῶν, ἱστορικῶν καὶ φιλοσοφικῶν συγγράμμάτων καὶ τονίζει ὅτι «ἡ ὑπάρχουσα βιβλιοθήκη εἶναι σμικρά, δεῖται δὲ σπουδαιότερας ἀναπτύξεως ἵνα καταστῇ ἀξία τοῦ μεγάλου ὀνόματος τοῦ Συλλόγου καὶ τῆς πόλεως ἐν ἣ ἀνακεκήρυκται δημοσία. Ἄν θέλωμεν ὁ τοῦ Συλλόγου φιλολογικὸς σκοπὸς νὰ εὐδοκιμῇ... ἔχομεν ἀνάγκην βιβλιοθήκης περιλαμβανούσης τὰ πρὸς τοῦτο τουλάχιστον ἀρμοδιώτερα συγγράμματα». Προτείνει ἐπίσης τὴν ἔκδοση «δελτίου βιβλιογραφικοῦ περιλαμβάνοντος τὰ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ γλώσσῃ ἐκδιδόμενα συγγράμματα»³⁵.

Στὴ συνεδρίαση τῆς 9ης Φεβρουαρίου 1876 ἡ βιβλιοθήκη κηρύχθηκε δημοσία³⁶. Οἱ 4000 τόμοι καὶ τὰ σαράντα πέντε χειρόγραφα τῆς εἶχαν τακτοποιηθεῖ ἀπὸ τοὺς Ἀπόστολο Λιούμα, Φίλιππο Τάγη καὶ Θεμιστοκλῆ Σαλτέλη, οἱ ὅποιοι ἔφεραν μιὰ νέα ἀντίληψη στὴν ὀργάνωση τοῦ ὕλικου προτείνοντας τὴ σύνταξη εὑρετηρίου μὲ κινητὰ δελτία: «Τὸ σχέδιον τοῦτο συνίσταται εἰς θυρίδας κατ' ἀλφαβητικὴν τάξιν, ἐν αἷς εἰσὶ φύλλα ἔντυπα φέροντα τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ βιβλίου, τὸν ἀριθμὸν αὐτοῦ, τὸν ἀριθμὸν τῆς θήκης καὶ τῆς θυρίδος εἰς ἣν εὐρίσκεται»³⁷.

Ὁ καθηγγητὴς Θεμιστοκλῆς Σαλτέλης θὰ εἶναι ὁ ἐπικεφαλῆς τῆς βιβλιοθήκης γιὰ τὰ ἐπόμενα ἑξὶ χρόνια (1876-1882), ἐκτὸς ἐνὸς ὀλιγόμηνου διαλείμματος. Ἡ θητεία τοῦ Σαλτέλη συμπίπτει μὲ ὕφεση στὴν ἀνάπτυξη

34. Ὁ.π., σ. 248-249.

35. Ὁ.π., σ. 249-250.

36. Ε.Φ.Σ.Κ., τ. Ι' (1875-1876), σ. 157. Ἡ βιβλιοθήκη θὰ ἔμενε ἀνοικτὴ κάθε Τρίτῃ καὶ Παρασκευῇ, 12-4 μ.μ., ἐπιτηρούμενη ἀπὸ τὸν ἐμμισθο ὑπάλληλο Α. Μαυράκη.

37. Ὁ.π., σ. 176.

της βιβλιοθήκης, πού ὁ ἴδιος ἀποδίδει στὴ «γενικὴν περὶ ἡμᾶς πολιτικὴν καὶ οἰκονομικὴν καχεξίαν»³⁸. Οἱ προσφορὲς³⁹ ἐλαττώνονται, μὲ ἀποκορύφωμα τὴν περίοδο 1877-78, ὅταν εἰσάγονται μόνο 46 τόμοι⁴⁰. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἀναγνώστες δὲν τιμοῦν τὴ βιβλιοθήκη, ἀφοῦ ἐλάχιστοι τὴν ἐπισκέπτονται. Τὴν περίοδο μάλιστα 1878-79 «ἡ φωνὴ αὐτῆς οὐδὲ ἓνα προσεيلκυσάτο ἔραστήν»⁴¹.

Ἡ κατάσταση ἀλλάζει –τουλάχιστον στὸ θέμα τῶν προσφορῶν– τὸ 1878-79, χάρις στὶς προσπάθειες τοῦ προέδρου Ὀδυσσέα Ἰάλεμου, πού ἀπευθύνει ἐπιστολὲς σὲ ξένα ἱδρύματα καὶ λογίους ζητώντας τὴ συνδρομὴ τους. Ἡ ἀνταπόκριση ὑπῆρξε πραγματικὰ ἀξιοσημείωτη (εἰσάγονται 1234 τόμοι)⁴² καὶ σὲ αὐτοὺς πού προσέφεραν βιβλία συμπεριλαμβάνονται: Τὰ ὑπουργεῖα παιδείας τῆς Ἑλλάδας, τῆς Ρωσίας, τῆς Γαλλίας, οἱ ἀκαδημίες τοῦ Μονάχου καὶ τῆς Χριστιανίας Σουηδίας⁴³, ἡ βασιλικὴ βιβλιοθήκη τῆς Στουτγάρδης, τὰ βιβλιοπωλεῖα Κ. Βίντερ (Heidelberg), Κ. Κράββε (Στουτγάρδη), Hachette καὶ Levy (Παρίσι), Κορομηλᾶ (Ἀθήνα)⁴⁴. Πολλὲς ἀπὸ τίς παραπάνω προσφορὲς ὀφείλονται στὶς προσπάθειες τῶν ἐλλήνων πρεσβευτῶν πού ὑπηρετοῦσαν στὶς μεγάλες δυτικὲς πρωτεύουσες. Πρέπει ἐδῶ νὰ σημειώσουμε ὅτι οἱ ἐλληνοθωμανοὶ⁴⁵ διπλωμάτες, στὴ διαρκὴ προσπάθειά τους γιὰ τὸν ἐμπλουτισμὸ τῆς βιβλιοθήκης, βρίσκουν συνεργούς τους συναδέλφους τους τοῦ ἄλλου ἐθνικοῦ κέντρου, τῆς Ἀθήνας. Τὰ παραπάνω ἀναφέρονται στοὺς πρεσβευτὲς τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας Γρηγόριο Ἀριστάρχη (Οὐάσινγκτον), Ἰωάννη Ἀριστάρχη (Βερολίνο), Στέφανο Καραθεοδωρῆ (Βρυξέλλες), καὶ αὐτοὺς τῆς

38. *Ε.Φ.Σ.Κ.*, τ. ΙΑ' (1876-1877), σ. 179.

39. Στὶς ἐλάχιστες προσφορὲς περιλαμβάνεται τὸ κληροδότημα τοῦ καθηγητοῦ τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς Σκαρλάτου Βιλκίου (120 τόμοι). Πρέπει ἐπίσης νὰ σημειώσουμε τὸ διαρκὲς ἐνδιαφέρον τοῦ Χ. Ζωγράφου, πού στὸ διάστημα 1870-78 προσέφερε γιὰ τὴ βιβλιοθήκη καὶ τὸ ἀναγνωστήριο 5080 φράγκα. Βλ. G. Chassiotis, *L'instruction publique chez les Grecs*, σ. 445, σημ. (1).

40. *Ε.Φ.Σ.Κ.*, τ. ΙΒ' (1877-1878), σ. 127.

41. *Ε.Φ.Σ.Κ.*, τ. ΙΑ' (1876-1877), σ. 180.

42. Στὸν ἀριθμὸ περιλαμβάνονται καὶ 51 τόμοι τῶν *Ἀτάκτων* τοῦ Κοραῆ, πού ἀγόρασε ὁ Σύλλογος μὲ χρήματα πού μαζεῦτηκαν μὲ ἔρανο.

43. Ἡ Χριστιανία εἶναι τὸ σημερινὸ Ὄσλο, πού τότε ἀνῆκε στὸ βασίλειο τῆς Σουηδίας.

44. *Ε.Φ.Σ.Κ.*, τ. ΙΓ' (1878-1879), σ. 181-182.

45. Ὁ ὅρος χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τὸν Ἀλέξη Ἀλεξανδρῆ στὸ ἄρθρο του «Οἱ Ἕλληνες στὴν ὑπηρεσία τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας», *ΔΙ.Ε.Ε.Ε.*, τ. 23 (1980), σ. 365-404.

Ἑλλάδας, Ἀλέξανδρο Ρ. Ραγκαβῆ (Βερολίνο) καὶ Ἰωσήφ Τούνα (πρόξενο στὴν Καρλσρούη).

Ἡ ἐκρηξη αὐτὴ τῶν προσφορῶν ἀνάγκασε τὸν Σύλλογο νὰ ἐπεκτείνει τὴ βιβλιοθήκη στὴν αἴθουσα τοῦ ἀναγνώστηριου –τὸ ὁποῖο μεταφέρεται στὴν αἴθουσα ποὺ κατεῖχε στὸ ἴδιο κτήριο ὁ Θρακικὸς σύλλογος– καὶ νὰ προσλάβει τὸν Κωνσταντῖνο Κρητικίδη⁴⁶ ὡς ὑπάλληλο ἀποκλειστικὰ γιὰ τὴ βιβλιοθήκη⁴⁷, ὑλοποιώντας ἔτσι παλαιότερες προτάσεις τοῦ Σαλτέλη⁴⁸.

Τὸ 1882 ἡ εἰδικὴ ἐπιτροπὴ (Ἡρ. Βασιάδης, J. Mordman, Σ. Ἀριστάρχης), ποὺ συγκροτήθηκε γιὰ νὰ ἐλέγξει τὴ βιβλιοθήκη, φέρνει στὸ φῶς τὴν ἐλλιπὴ ὀργάνωσή της. Στὴν ἐκθεσὴ⁴⁹ της ἡ ἐπιτροπὴ διαπιστώνει ὅτι στὴ βιβλιοθήκη, «ἐκτὸς διαλειμμάτων τινῶν τάξεως καὶ ἀκριβείας ἐπεκράτει συνήθως ἀταξία καὶ ραθυμία», καὶ διαπιστώνει ὅτι δὲν ἐφαρμόζονταν οἱ «Γενικὲς Διατάξεις τῆς Βιβλιοθήκης»⁵⁰. Τὴ θεραπεία τῶν προβλημάτων αὐτῶν ἀναλαμβάνει ὁ γνωστὸς λόγιος Ἀθανάσιος Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, ποὺ ἐκλέγεται βιβλιοφύλακας τὸ ἐπόμενο ἔτος καὶ παραμένει στὴ θέση αὐτὴ ὡς τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1887, ὅποτε φεύγει ὀριστικὰ ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη ἀφήνοντας «ἀνεξίτηλα... ἴχνη πολυετοῦς ὑπὲρ τοῦ συλλόγου δράσεως καὶ καρποφορωτάτης ποικίλης ἐργασίας»⁵¹. Παράλληλα ἀναλαμβάνει καὶ τὸ σημαντικὸ ἔργο τῆς σύνταξης τῆς «Μαυρογορδατείου βιβλιοθήκης», δηλαδὴ τοῦ «γενικοῦ περιγραφικοῦ καταλόγου τῶν Ἑλληνικῶν χειρογράφων τῶν εὑρισκομένων ἐν ταῖς ἀνά τὴν Ἀνατολὴν βιβλιοθήκαις»⁵², ποὺ γίνεται μὲ τὴ χρηματοδότηση τοῦ Θεοδώρου Μαυρογορδάτου. Αὐτὴ ἡ ὑποχρέωση ἀναγκάζει τὸν Παπαδόπουλο-Κεραμεῖα νὰ ἀπουσιάζει γιὰ κάποια χρονικὰ διαστήματα

46. Ὁ Κ. Κρητικίδης μπορεῖ νὰ ὀνομαστῇ «ἄνθρωπος τῆς βιβλιοθήκης», ἀφοῦ τὴν ὑπηρετήσε τὰ περισσότερα χρόνια τῆς λειτουργίας της καὶ ἀπέτελεσε τὸ «δεξιὸ χέρι» τῶν ὑπευθύνων κοσμητόρων. Στὸν προϋπολογισμό τοῦ 1883-1884 βλέπουμε ὅτι ὁ μισθὸς του ἦταν 3 Ἀ.Τ.

47. Ε.Φ.Σ.Κ., τ. ΙΔ' (1879-1880), σ. 160.

48. Ε.Φ.Σ.Κ., τ. ΙΑ' (1876-1877), σ. 181.

49. Ε.Φ.Σ.Κ., τ. ΙΣΤ' (1881-1882), σ. 375-378.

50. Οἱ διατάξεις αὐτὲς ψηφίστηκαν στὶς 28-10-1875 καὶ εἶχαν ἀναρτηθεῖ στὴν εἴσοδο τῆς βιβλιοθήκης.

51. Ε.Φ.Σ.Κ., τ. Κ' (1885-1887), σ. 92.

52. Ε.Φ.Σ.Κ., τ. ΙΖ' (1882-1883), σ. 187. Ἡ *Μαυρογορδάτειος Βιβλιοθήκη* ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸν Σύλλογο σὲ τέσσερα τεύχη, παραρτήματα τῶν ΙΕ', ΙΣΤ', ΙΖ', ΙΗ' τόμων.

από την Κωνσταντινούπολη. Προλαβαίνει όμως στο πρώτο έτος της θητείας του να εισαγάγει στη βιβλιοθήκη –που αριθμεί ήδη 6930 τόμους και 1330 τεύχη τόμων άτελών συγγραφών: α) μεθοδικό βιβλιοθηκονομικό σύστημα, πού νά μπορεί νά περιλάβει όποιεσδήποτε προσθήκες, β) μέθοδο για γρήγορο έλεγχο, γ) άκριβές και πλήρες εύρετήριο, δ) γενικό καταστατικό πίνακα άριθμήσεως όλων τών βιβλίων. Συντάχθηκαν δηλαδή κατάλογοι άλφαβητικός, τοπικός, έπιστημονικός, διπλών και πολλαπλών προσφερομένων βιβλίων, όπως και κατάλογος χειρογράφων σύμφωνα με τίς άρχές της παλαιογραφίας⁵³.

III

Ο Παπαδόπουλος-Κεραμεύς ήταν ό τελευταίος βιβλιοφύλακας της πρώτης εικοσιπενταετίας της ζωής του Συλλόγου. Στο τέλος της περιόδου αυτής, όπως και στην άρχή της έπομένης, εισάγεται στη βιβλιοθήκη σημαντικός άριθμός βιβλίων, πολλά από τά όποια προέρχονται από τό έξωτερικό. Μεταξύ τών ιδρυμάτων πού αποστέλλουν βιβλία στόν Ε.Φ.Σ.Κ. ξεχωριστή περίπτωση άποτελεί ό «έν Παρισίοις Σύλλογος πρός Ένίσχυσιν τών Έλληνικών Γραμμάτων»⁵⁴, του όποίου οί σχέσεις με τόν Σύλλογο ήταν στενές και διαρκείς.

Η αύξηση του ύλικού της βιβλιοθήκης –κυρίως από προσφορές– σήμαινε, όπως ήταν φυσικό, και αύξηση τών διπλών και πολλαπλών άντιτύπων. Από αυτά, άλλα πωλήθηκαν⁵⁵ και άλλα στάλθηκαν για νά ένισχύσουν έλληνικές βιβλιοθήκες (κυρίως κοινωτικές και συλλόγων) της Άνατολής⁵⁶. Ο προσανατολισμός του Ε.Φ.Σ.Κ. πρός τήν Άνατολή δείχνει

53. Ο.π., σ. 211.

54. Η «Association pour l'encouragement des études Grecques en France» ιδρύθηκε τό 1867 με πρώτο πρόεδρο τόν Patin. Άνάμεσα στά μέλη και τούς δωρητές της περιλαμβάνονται πολλοί έλληνες της διασποράς.

55. Από τήν πώληση διπλών βιβλίων εισπράχτηκαν τήν περίοδο 1877-1883 64 Λ.Τ., ένό τό 1882-1883, 1420 γρόσια.

56. Ένδεικτικά αναφέρουμε μερικούς από τούς προορισμούς τών αποσταλέντων διπλών βιβλίων: Δημόσια Βιβλιοθήκη Σάμου, Κοινότητα Πέτρας Λέσβου, Κοινότητα Άξαρίου Έφέσου, Βιβλιοθήκη Εύαγγελικής Σχολής Σμύρνης, Βιβλιοθήκη Μαγνησίας (είχε πυρποληθεί), Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Άδριανουπόλεως, Άδελφότητα «Άνατολή» στη Χρυσούπολη, Σχολή Σπάρτης Πισιδίας, Βιβλιοθήκη Συλλόγου Άλατσάτων, Φιλεκπαιδευτική άδελφότητα του Φερίκιοι, Κοινότητα Μεταλείου στήν Άργούτη, Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Τραπεζούντας.

τὸν καταμερισμὸ δραστηριοτήτων μεταξύ αὐτοῦ καὶ τοῦ «Συλλόγου πρὸς Διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων» τῆς Ἀθήνας –πὺ ἐνίσχυε κυρίως συλλόγους καὶ σχολεῖα τῆς Μακεδονίας–, ὡς ἐκπροσώπων τῶν δύο κέντρων τοῦ ἑλληνισμοῦ (Κωνσταντινούπολη-Ἀθήνα) στὴ διάρκεια τοῦ 19ου αἰῶνα⁵⁷.

Ἀνάλογη μὲ τὴν πορεία τῆς βιβλιοθήκης ἦταν καὶ αὐτὴ τοῦ δημοσίου ἀναγνωστηρίου στὴ διάρκεια τῆς πρώτης εἰκοσιπενταετίας. Αὐτὸ ἄρχισε νὰ λειτουργεῖ τὸ 1874 καὶ τὴ χρονιά ἐκείνη διέθετε 18 περιοδικὰ καὶ 24 ἐφημερίδες⁵⁸, ἐνῶ οἱ ἀντίστοιχοι ἀριθμοὶ γιὰ τὴν περίοδο 1882-83 ἦταν 33 καὶ 21⁵⁹. Μιά σημαντικὴ προσπάθεια γιὰ τὴν ὁργάνωση τοῦ ὑλικοῦ ἔγινε τὸ 1882-83 ἀπὸ τὸν Τηλέμαχο Καραθεοδωρῆ, πὺ κατέγραψε καὶ κατέταξε ὅλα τὰ περιοδικὰ τοῦ ἀναγνωστηρίου⁶⁰.

Τὸ 1886 ἦταν ἀπὸ κάθε ἀποψη ἓνα ἔτος ὁρόσημο. Ἐχοντας συμπληρώσει εἰκοσιπέντε χρόνια ζωῆς, ὁ Σύλλογος εἶχε φθάσει στὸ ζενιθ τῆς ἀκμῆς του καὶ τῆς διεθνoῦς ἀναγνώρισης. Τὰ εἰκοσιπεντάχρονα ἀποφασίστηκε νὰ γιορτασθοῦν μὲ ἓνα διεθνὲς συνέδριο, τὸ ὁποῖο ὁμως ἀπαγορεύτηκε ἀπὸ τὴν Ὀθωμανικὴ κυβέρνηση. Τελικὰ ἡ ἐπέτειος γιορτάστηκε στὶς 7 Σεπτεμβρίου καὶ τιμήθηκε μὲ τὴν ἐκδοση τιμητικοῦ παραρτήματος τοῦ περιοδικoῦ μὲ τὸν τίτλο *Εἰκοσιπενταετηρίς*⁶¹.

Ἡ δευτέρη εἰκοσιπενταετία ξεκινᾷ μὲ νέο κανονισμό, πὺ θὰ εἶναι ὁ πρῶτος ἀπὸ τοὺς τρεῖς συνολικὰ πὺ θὰ ψηφιστοῦν μέσα σὲ αὐτὸ τὸ διάστημα καὶ θὰ ἀποτελέσουν τὸ τυπικὸ πλαίσιο τῶν δραστηριοτήτων τοῦ συλλόγου. Ὁ ἀναθεωρημένος λοιπὸν κανονισμός⁶², πὺ ψηφίζεται στὶς 29 Μαρτίου τοῦ 1886, ἔχει γιὰ κύριο χαρακτηριστικὸ του –σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴ βιβλιοθήκη– τὴν ἀφαίρεση ἀρμοδιοτήτων ἀπὸ τὸν βιβλιοφύλακα καὶ τὴ μεταβίβασή τους στὸν γενικὸ γραμματέα. Στὸν τελευταῖο ἀνατίθεται ἡ φροντίδα τοῦ ἀναγνωστηρίου καὶ τῆς καταγραφῆς ὅλων τῶν εἰσερχομέ-

57. Π.Μ. Κιτρομηλίδης, «Τὸ ἑλληνικὸ κράτος ὡς ἔθνικὸ κέντρο», *Ἑλληνισμός καὶ Ἑλληνικότητα. Ἱδεολογικοὶ καὶ βιοματικοὶ ἄξονες τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας*, Ἀθήνα, 1983, σ. 143-164.

58. *Ε.Φ.Σ.Κ.*, τ. Θ' (1874-1875), σ. 25.

59. *Ε.Φ.Σ.Κ.*, τ. ΙΘ' (1884-1885), σ. 133.

60. *Ε.Φ.Σ.Κ.*, τ. ΙΖ' (1882-1883), σ. 210-211.

61. Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος. *Εἰκοσιπενταετηρίς 1861-1886, Παράρτημα τοῦ ΚΗ' τόμου*, Κωνσταντινούπολη, 1888. Περιεχόμενα: Ὁ ἐναρκτήριο λόγος τοῦ Προέδρου Ἡρ. Βασιάδη, τὸ πρόγραμμα τοῦ συνεδρίου, οἱ συγχαρητήριες ἐπιστολὲς πὺ στάλθηκαν στὸ Σύλλογο, καθὼς καὶ εἰκοσι ἑννέα ἐπιστημονικὲς πραγματεῖες.

62. *Ε.Φ.Σ.Κ.*, τ. Κ' (1885-1887), σ. 179-190.

νων βιβλίων και περιοδικών. 'Ο βιβλιοφύλακας υποχρεούται νά καταρτί-
ζει τέσσερις καταλόγους (τοπικό, άλφαβητικό, επιστημονικό και εισερ-
χομένων), ἐνῶ ἀπαλλάσσεται καὶ τυπικά ἀπὸ τὴν εὐθύνη τῶν συλλογῶν
καὶ τῆς ὀργανοθήκης⁶³. Οἱ συμπληρωματικὲς διατάξεις περὶ βιβλιοθήκης
καὶ ἀναγνωστηρίου, ποὺ εἶναι ἐνταγμένες στὸν κανονισμό, ἐπαναλαμβάν-
ουν τὶς διατάξεις ἐκείνου τοῦ 1874. 'Εκεῖ πάντως βλέπουμε ὅτι ἀλλάζουν
οἱ ὥρες λειτουργίας τῆς βιβλιοθήκης⁶⁴ καὶ ὅτι ἀπαγορεύεται ὁ δανεισμός
τῆς *Πατρολογίας* τοῦ Migne, τοῦ *Corpus inscriptionum Graecarum* καὶ τοῦ
Corpus inscriptionum Latinarum.

'Ο ἐπόμενος κανονισμός⁶⁵, τοῦ 1896, ὀρίζει ὅτι ὁ ὑπεύθυνος τῆς βιβλι-
οθήκης ὀνομάζεται πλέον ἐφορος καὶ ξαναπαίρνει τὶς ἀρμοδιότητες ποὺ
μὲ τὸν προηγούμενο εἶχαν παραχωρηθεῖ στὸν γενικό γραμματέα. 'Ο τε-
λευταῖος διατηρεῖ τὴν εὐθύνη τῶν ἀνταλλαγῶν ἕως τὸ 1907, ὁπότε ὁ νέος
κανονισμός⁶⁶ ἀναθέτει στὸν ἐφορο καὶ αὐτὴ τὴν ἀρμοδιότητα. Στὸν τε-
λευταῖο κανονισμό ὑπάρχει καὶ μία πολὺ σημαντικὴ διάταξη, ποὺ ὀρίζει
ὅτι γιὰ τὴν εἴσοδο τῶν μὴ μελῶν στὴ βιβλιοθήκη δὲν χρειάζεται πλέον
εἰσιτήριο ἀλλὰ ἀπλὴ σύσταση τοῦ ἐνδιαφερομένου στὸν ἐφορο ἀπὸ κά-
ποιο μέλος.

Παράλληλα πρὸς τὶς ἀγορὲς⁶⁷ καὶ τὶς ἀμείωτα συνεχιζόμενες προσφο-
ρὲς⁶⁸ καὶ διεθνεῖς ἀνταλλαγές⁶⁹, στὸν πλουτισμὸ τῆς βιβλιοθήκης συμ-
βάλλει καὶ ἡ δωρεὰ ὁλόκληρων συλλογῶν, τὶς ὁποῖες κληροδοτοῦν μέλη

63. 'Ἡδη ἀπὸ τὸ 1875-76 ἐκλέγονταν ἐπιμελητὲς γιὰ τὴν ὀργανοθήκη καὶ τὶς συλλογές, οἱ
οἱποῖοι εἶχαν στὴν οὐσία τὴν εὐθύνη τους.

64. 'Ἡ βιβλιοθήκη λειτουργοῦσε καθημερινά, ἐκτὸς Κυριακῶν καὶ ἑορτῶν, 9-12 π.μ. καὶ
3-5 μ.μ.

65. *Ε.Φ.Σ.Κ.*, τ. ΚΖ' (1895-1899), σ. 3-16.

66. *Ε.Φ.Σ.Κ.*, τ. ΛΑ' (1907-1908), σ. 3-18.

67. Στὸ διάστημα 1883-1894 διατίθενται τακτικὰ κάποια ποσὰ (κατὰ μέσο ὁρο περίπου 32
Λ.Τ. ἐτησίως) γιὰ τὶς ἀνάγκες τῆς βιβλιοθήκης. 'Ο Σύλλογος ἀρχίζει τὸ 1891-92 νὰ πληρώ-
νει τὶς τριμηνιαῖες συνδρομὲς γιὰ τὴ *Μεγάλη Γαλλικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια* (*Grande Encyclo-
pédie*). 'Επίσης ξεχωρίζει ἡ ἀγορά, τὸ 1893-94, τοῦ βιβλίου «τοῦ Γρηγορίου ἀρχιεπισκόπου
Θεσσαλονίκης, τὸ περιέχον δύο λόγους ἀποδεικτικούς καὶ τὸ σύνταγμα Γεωργίου τοῦ Σχο-
λαρίου, (τὸ ὁποῖον) κατὰ τὸν Μ. Γεδεών εἶναι ἐκ τῶν πρώτων ἐκτυπωθέντων ἐν τῇ τυπογρα-
φείῳ τῶν ἡμετέρων Πατριαρχείων τῷ 1628».

68. 'Επισημαίνουμε ἀνάμεσα στοὺς δωρητὲς τὸν πρῶτοπουργὸ τῆς Ἑλλάδος Χαρίλαο
Τρικοπὴ, τὸν βασιλιά Γεώργιο, τὸν πάπα Λέοντα ΙΓ' καὶ τὸν καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου
John Hopkins Cospar René Grégory, ποὺ στέλνει 140 τόμους.

69. Τὰ ἱδρύματα μὲ τὰ ὁποῖα διατηροῦσε ἀνταλλαγές ὁ Ε.Κ.Φ.Σ. ἀναφέρονται στὸν πίνακα
II.

ή φίλοι του Συλλόγου. Έτσι τὸ 1889, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ πρώην ἀντιπροέδρου Ἰωάννη Γεωργαντόπουλου, ἡ βιβλιοθήκη του διανέμεται μεταξὺ τοῦ Ε.Φ.Σ.Κ. καὶ τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς⁷⁰. Ἀπὸ αὐτὴ τὴ δωρεὰ ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Συλλόγου ἀποκτᾶ τελικὰ 304 τόμους⁷¹. Στὶς 19 Ἀπριλίου τοῦ ἰδίου ἔτους πεθαίνει ὁ δημιουργὸς τοῦ Συλλόγου Ἡροκλῆς Βασιάδης⁷² καὶ ὁλόκληρη ἡ βιβλιοθήκη του περιέρχεται στὸν Ε.Φ.Σ.Κ. Ὁ Βασιάδης ὀριζε νὰ δοθεῖ ἓνα μέρος τῶν βιβλίων στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, ἀλλὰ τὸ ἐλληνικὸ κράτος παραιτεῖται ἀπὸ τὴ διαθήκη⁷³ καὶ ἔτσι οἱ 1579 τόμοι καὶ τὰ 1000 φυλλάδια ἐντάσσονται στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Συλλόγου⁷⁴.

Τὸ 1890 ἐκλέγεται βιβλιοφύλακας ὁ δάσκαλος Νικήτας Παπαγιαννόπουλος, ποὺ θὰ μείνει στὴ θέση του γιὰ μιὰ πενταετία. Αὐτὸς παρουσιάζει «τὴν νέαν ταξινομήσιν καὶ σύνταξιν τῆς βιβλιοθήκης καθ' ὕλην» καὶ ἐκθέτει «τὸ τε ποσὸν τῶν τίτλων καὶ τόμων ὅπερ περιεῖχεν ἕκαστον»⁷⁵. Ἀναλυτικὰ λοιπὸν τὴν περίοδο 1890-91 ἡ βιβλιοθήκη περιεῖχε⁷⁶:

70. Ἡ βιβλιοθήκη τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς φαίνεται ὅτι ἀρχίζει νὰ δημιουργεῖται τὸ 1769, ὅταν ὁ μεγάλος διερμηνέας Ν. Σοῦτσος δώρισε στὴ σχολὴ τὴ βιβλιοθήκη του. Τὸ 1805 μεταφέρθηκε στὴ σχολὴ –ποὺ τότε λειτουργοῦσε στὴν Ξηροκρήνη– ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Νικηφόρου Θεοτόκη. Τὸ 1905 ἡ βιβλιοθήκη ἀριθμοῦσε 12.000 περίπου τόμους. Βλ. Ἀνθίμος Μαζαράκης, «Ἡ Πατριαρχικὴ Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολῇ», *Ἡμερολόγιον τῶν Ἑθνικῶν Φιλανθρωπικῶν Καταστημάτων ἐν Κωνσταντινουπόλει, τοῦ ἔτους 1906*, σ. 123.

71. *Ε.Φ.Σ.Κ.*, τ. ΚΒ' (1889-1891), σ. 97.

72. Ἡ βιογραφία τοῦ Ἡροκλῆ Βασιάδη ἀπὸ τὸν Κ. Μακρῇ δημοσιεύεται στὸν ΚΒ' τόμο τοῦ περιοδικοῦ, στίς σελίδες 20-33.

73. *Ε.Φ.Σ.Κ.*, τ. ΚΒ' (1889-1891), σ. 98.

74. *Ε.Φ.Σ.Κ.*, τ. ΚΓ' (1891-1892), σ. 62.

75. *Ο.π.*, σ. 61.

76. *Ο.π.*, σ. 62.

ΓΙΩΡΓΟΣ Α. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

1. Καὶ λοιπὸν ἐν τῇ Πατρολογία Migne	εὐρίσκονται	Τόμοι	164	Τεύχη	
2. 'Εν τῇ Ἑλληνικῇ φιλολογίᾳ	Τίτλοι	761	Τόμοι	1187	Τεύχη 12
3. 'Εν τῇ Λατινικῇ φιλολογίᾳ	Τίτλοι	126	Τόμοι	183	Τεύχη 2
4. 'Εν τῇ Ἀρχαιολογίᾳ	Τίτλοι	414	Τόμοι	528	Τεύχη 53
5. 'Εν τοῖς φυσικομαθηματικοῖς	Τίτλοι	281	Τόμοι	419	Τεύχη 30
6. 'Εν τοῖς ἱατρικοῖς	Τίτλοι	523	Τόμοι	840	Τεύχη 79
7. 'Εν τῇ ἐγκυκλοπαιδεῖᾳ	Τίτλοι	22	Τόμοι	132	Τεύχη –
8. 'Εν τοῖς γλωσσικοῖς	Τίτλοι	351	Τόμοι	421	Τεύχη 9
9. 'Εν τῇ Ἱστορίᾳ	Τίτλοι	551	Τόμοι	879	Τεύχη 39
10. 'Εν τῇ Γαλλικῇ φιλολογίᾳ	Τίτλοι	381	Τόμοι	604	Τεύχη 2
11. 'Εν τῇ Νεοελληνικῇ φιλολογίᾳ	Τίτλοι	285	Τόμοι	289	Τεύχη 13
12. 'Εν τοῖς ἐκπαιδευτικοῖς	Τίτλοι	391	Τόμοι	415	Τεύχη 20
13. 'Εν τοῖς φιλοσοφικοῖς	Τίτλοι	292	Τόμοι	327	Τεύχη 2
14. 'Εν ταῖς ἐφημερίσι	Τίτλοι	32	Τόμοι	98	Τεύχη 179
15. 'Εν τῇ βιβλιογραφίᾳ	Τίτλοι	40	Τόμοι	59	Τεύχη 30
16. 'Εν τῇ ξένῃ φιλολογίᾳ	Τίτλοι	28	Τόμοι	50	Τεύχη –
17. 'Εν τοῖς νομικοῖς	Τίτλοι	212	Τόμοι	287	Τεύχη 15
18. 'Εν ταῖς πολιτικαῖς ἐπιστήμαις	Τίτλοι	149	Τόμοι	170	Τεύχη 2
19. 'Εν τοῖς ἐθνογραφικοῖς	Τίτλοι	54	Τόμοι	65	Τεύχη 4
20. 'Εν τῇ στατιστικῇ	Τίτλοι	29	Τόμοι	42	Τεύχη 2
21. 'Εν τῇ ἀνθρωπολογίᾳ	Τίτλοι	21	Τόμοι	23	Τεύχη –
22. 'Εν τοῖς τεχνικοῖς	Τίτλοι	196	Τόμοι	227	Τεύχη –
23. 'Εν τῇ Γερμανικῇ φιλολογίᾳ	Τίτλοι	81	Τόμοι	173	Τεύχη –
24. 'Εν τῇ Ἀγγλικῇ φιλολογίᾳ	Τίτλοι	30	Τόμοι	50	Τεύχη –
25. 'Εν τῇ Ἰταλικῇ φιλολογίᾳ	Τίτλοι	80	Τόμοι	112	Τεύχη –
26. 'Εν τοῖς διαφόροις	Τίτλοι	191	Τόμοι	235	Τεύχη 2
27. 'Εν τοῖς θρησκευτικοῖς	Τίτλοι	428	Τόμοι	549	Τεύχη 2
28. 'Εν τῇ Γεωγραφίᾳ καὶ Τοπογραφίᾳ	Τίτλοι	197	Τόμοι	289	Τεύχη 13
29. 'Εν τοῖς Ἀμερικανικοῖς	Τίτλοι	292	Τόμοι	579	Τεύχη 114
30. 'Εν τῷ τμήματι τῶν περιοδικῶν			Τόμοι	900	Τεύχη 178
Τὸ ὅλον τίτλοι		6438,	τόμ. 10296,	τ.	802

Στὸν παραπάνω ἀριθμὸ τόμων πρέπει νὰ προστεθοῦν καὶ 2230 τόμοι «ἐνασιμῶν διατριβῶν», γιὰ νὰ φθάσουμε ἔτσι σὲ σύνολο 12.526 τόμων. Στὴ βιβλιοθήκη ὑπῆρχαν ἐπίσης 697 τόμοι διπλῶν βιβλίων, τὰ ὁποῖα περιλαμβάνονται σὲ ἰδιαίτερο κατάλογο, ποὺ συνέταξε ὁ Παπαγιαννόπουλος⁷⁷. Στὸν πίνακα φαίνεται χαρακτηριστικὰ ὁ «γαλλικὸς προσανατολισμὸς» τοῦ Συλλόγου, ἀφοῦ τὰ βιβλία γαλλικῆς φιλολογίας δὲν ξεπερνοῦν μόνο τὸ σύνολο τῶν βιβλίων τῶν ἄλλων εὐρωπαϊκῶν φιλολογιῶν, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας. Τὰ περισσότερα βιβλία πάντως

77. Ὁ.π., σ. 63.

—όπως είναι φυσικό— περιέχονται στη διαίρεση «Έλληνική φιλολογία» που καλύπτει τὰ ἀρχαῖα γράμματα, ἐνῶ ὁ ὕψηλός σχετικὰ ἀριθμὸς ἱατρικῶν βιβλίων ὀφείλεται στοὺς πολλοὺς γιατροὺς-μέλη τοῦ Συλλόγου, ποὺ κατέθεταν ἔργα τους στὴ βιβλιοθήκη⁷⁸. Ἀξιοσημείωτος εἶναι ἐπίσης ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀμερικανικῶν βιβλίων —ποὺ ὀφείλεται κυρίως στὶς προσπάθειες τοῦ πρέσβη τῆς Ὑψηλῆς Πύλης στὴν Οὐάσινγκτον Γρηγορίου Ἀριστάρχη—, σὲ μιὰ ἐποχὴ ποὺ ἡ Ἀμερικὴ παραμένει ἐξωτικὸς κόσμος γιὰ τὴν Εὐρώπη.

Τὸ 1892 ὁ Σαλτέλης, θεωρώντας τὸν ἐπιστημονικὸ (συστηματικὸ)⁷⁹ κατάλογο ἀπαραίτητο γιὰ τὴ λειτουργία τῆς βιβλιοθήκης, ζητᾷ τὴν κατάρτισή του, ἀλλὰ συναντᾷ τὴν ἐντονη ἀντίδραση τοῦ Παπαγιαννόπουλου. Στὴ συζήτηση⁸⁰ ποὺ ἀκολουθεῖ βλέπουμε τίς ἀπόψεις ὀρισμένων μελῶν τοῦ Συλλόγου σχετικὰ μὲ τὴ χρησιμότητα, ἀλλὰ καὶ τὴ μορφή, ποὺ πρέπει νὰ ἔχουν οἱ κατάλογοι τῆς βιβλιοθήκης. Πράγματι διαπιστώνουμε ὅτι ἀρκετοὶ ἀπὸ τοὺς ἐταίρους θεωροῦν τὸν δελτιοκατάλογο ἐπικίνδυνο γιὰ τὴν ἀσφάλεια τοῦ ὕλικου⁸¹. Ὁ Παπαγιαννόπουλος πάντως καταρτίζει «καταλόγους, τοπικόν, καθ' ὕλην ἐπιστημονικόν, συνηνωμένους ἀμφοτέρους ἐν βιβλίῳ χιλιοσελίδῳ καὶ ἀλφαβητικὸν διὰ δελτίων»⁸².

Ἀπὸ τὸ 1895 ὁ Σύλλογος ἄρχισε νὰ ἀντιμετωπίζει μεγάλα οἰκονομικὰ προβλήματα. Τὸ ἔτος ἐκεῖνο ὁ ταμίας Δ. Μηλιώτης προειδοποιεῖ ὅτι, ἂν δὲν ληφθοῦν μέτρα, θὰ ἀρχίσει ὁ προϋπολογισμὸς νὰ κλείνει μὲ ἐλλείμματα⁸³. Ἡ οἰκονομικὴ κατάσταση εἶχε, ὅπως ἦταν φυσικό, ἀντίκτυπο καὶ στὴ βιβλιοθήκη. Ἐτσι, ἐνῶ τὸ 1894-95 εἶχαν ἀγορασθεῖ 106 τόμοι, τὸ 1898 δηλώνεται ὅτι «ὡς ἀπὸ πολλοῦ ἤδη ἔχουσι τὰ πράγματα, ὁ Σύλλογος οὐδὲν ἢ ἐλάχιστον ὅλως διατίθησι ποσὸν πρὸς ἀγορὰν βιβλίων καὶ περιοδικῶν»⁸⁴, καὶ τὸ ἐπόμενο ἔτος ὁ ἐφορος Παντερμαλῆς ἀναφέρει ὅτι ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Συλλόγου «οὐδὲν βιβλίον ἐξ ἰδίων προσεπορίσθη»⁸⁵. Ἡ

78. Τὰ μέλη τοῦ Συλλόγου εἶχαν τὴν ὑποχρέωση νὰ καταθέτουν τὰ ἔργα τους στὴ βιβλιοθήκη.

79. Ὁ Δ. Μαλιάδης λέγει ὅτι «ἡ κατάταξις τοῦ ἐπιστημονικοῦ τούτου καταλόγου δέον νὰ ᾗ καθ' ὕλην καὶ εἶδος».

80. Ε.Φ.Σ.Κ., τ. ΚΔ' (1892-1893), σ. 48-50.

81. Ὁ Ἰωακεῖμ Βαλαβάνης ἀναφέρει, ὅτι γιὰ λόγους ἀσφαλείας ὁ Ἐμμανουὴλ Ροῦδης, ὅταν ἦταν ἐφορος τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἀθῆνας, κατάργησε τὸν δελτιοκατάλογο.

82. Ε.Φ.Σ.Κ., τ. ΚΔ' (1892-1893), σ. 79.

83. Ε.Φ.Σ.Κ., τ. ΚΣΤ' (1894-1895), σ. 108.

84. Ε.Φ.Σ.Κ., τ. ΚΖ' (1895-1899), σ. 135.

85. Ὁ.π., σ. 204.

παντελής έλλειψη άγορών σημαίνει στασιμότητα μόνο στην άποκτηση έπιλεγμένων συγγραμμάτων, άφου οι δωρεές⁸⁶ έξακολουθούν νά αυξάνουν τó ύλικο. 'Από τή σημαντική δωρεά (πάνω άπό 600 τόμοι κυρίως ιστορικών βιβλίων) τής 'Αλεξάνδρας καί τού Εύστρατίου Μαυροκορδάτου, χάθηκαν 82 τόμοι, πράγμα πού δημιούργησε μεγάλη άναστάτωση⁸⁷. 'Η βιβλιοθήκη έκλεισε γιά έξι μήνες τó 1899 καί έγινε άκαρπος έλεγχος άπό ειδική έπιτροπή⁸⁸. Μόλις τó 1902, όταν έγινε μιá σημαντική προσπάθεια τακτοποίησης των βιβλίων άπό τούς Κοκκολάτο καί Κρητικίδη, άνακαλύφθηκαν οι χαμένοι τόμοι⁸⁹ καί άποκαλύφτηκε ταυτόχρονα ή πλημμελής όργάνωση τού ύλικού, πού σέ μεγάλο βαθμό όφειλόταν στην έλλειψη χώρου.

Στά πρώτα χρόνια τού είκοστó αιώνα τρεις ιδιωτικές βιβλιοθήκες περιέρχονται στό Σύλλογο:

α. Τó 1900 άναγγέλλεται ότι ό πρεσβευτής τής 'Οθωμανικής άυτοκρατορίας στό Βερολίνο 'Ιωάννης 'Αριστάρχης κληροδοτεί στό Σύλλογο όλη τή βιβλιοθήκη του πού άποτελείται άπό 1177 τόμους⁹⁰ καί παραλαμβάνεται μετά άπό τρία χρόνια⁹¹.

β. 'Ο έλληνας λόγιος 'Ιωάννης Βαλέττας⁹², πού έζησε στό Λονδίνο, κληροδοτεί τó 1901 τήν πολύτιμη βιβλιοθήκη του (2740 τόμοι), ή όποία άποφασίζεται νά τοποθετηθεί σέ ξεχωριστό χώρο «αύθύπαρκτος καί άκεραία», γιά νά τιμηθεί ό δωρητής⁹³.

86. 'Αξίζει νά άναφερθούν οι προσφορές: α) Μé ένέργειες τού Στεφάνου Καραθεοδωρή άποκτάται «βαρύτιμον άντίτυπον τού πολυτιμóτου καί καλλιτεχνικώς δεδεμένου» έργου τού καθηγητóυ Κοντακóφ *Les emaux Byzantines*, πού εκδόθηκε σέ 600 άντίτυπα, εκ των όποίων τά 200 ήταν «άμυθήτου άξίας». β) Τού Γ. Μαρασλή, πού στέλνει τά εκδιδόμενα τεύχη τής «Μαρασλείου βιβλιοθήκης». γ) Τής Πολυξένης Ταμβάκου (150 τόμοι κλασσικών συγγραφέων). δ) Τού Ζαμπάκου Πασσά (140 τόμοι).

87. *Ε.Φ.Σ.Κ.*, τ. ΚΖ' (1895-1899), σ. 135.

88. *Ε.Φ.Σ.Κ.*, τ. ΚΗ' (1899-1902), σ. 29.

89. *Ό.π.*, σ. 75.

90. *Ε.Φ.Σ.Κ.*, τ. ΚΘ' (1902-1905), σ. 32.

91. 'Η διαθήκη τού 'Ι. 'Αριστάρχη προσβλήθηκε -μάλλον άπό τή σύζυγό του- καί χρειάστηκαν τρία χρόνια δικαστικοί άγώνες γιά νά διευθετηθεί τó θέμα.

92. 'Ο Ι. Βαλέττας γεννήθηκε στή Θήρα τó 1814. 'Ανακηρύχθηκε διδάκτωρ τής Φιλοσοφικής σχολής τού Πανεπιστημίου 'Αθηνών καί διετέλεσε διευθυντής τού «'Εν Σύρφ 'Ελληνικού Παιδαγωγείου». 'Εγκαταστάθηκε καί διδάξε 'Ελληνικά στό Λονδίνο. 'Εγραψε τó έργο *Φωτίου τού σοφωτάτου καί άγιωτάτου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως 'Επιστολαί*, Λονδίνο, 1864.

93. *Ε.Φ.Σ.Κ.*, τ. ΚΗ' (1899-1902), σ. 40. Τó προεδρείο όμως δέν έκανε δεκτή τήν πρόταση

γ. Οί κληρονόμοι του Σπυρίδωνα Μαυρογένη Πασσᾶ⁹⁴ δωρίζουν τῇ βιβλιοθήκῃ του (1396 τόμοι, 379 τεύχη, 1126 ἀντίτυπα δικῶν του συγγραμμάτων) καὶ ὁ ἡγεμόνας τῆς Σάμου Ἀλέξανδρος Μαυρογένης συμπληρώνει τὴ δωρεὰ μὲ 45 ἀκόμα τόμους⁹⁵. «Οὕτω πλουτίζεται ἐκτάκτως ἡ ἡμετέρα βιβλιοθήκη διὰ συμβολῆς τριῶν ρευμάτων ἐκ Λονδίνου, Βερολίνου καὶ Κωνσταντινουπόλεως, καὶ τεκμήριον βέβαιον παρέχεται ὅτι διατηρεῖται ἀκμαῖον πάντοτε τὸ γόητρον τοῦ Συλλόγου, καὶ πρὸς αὐτὸν ἀποτείνονται αἱ τελευταῖαι περιπαθεῖς σκέψεις ἀνδρῶν βιωσάντων ἐν τῇ πίστει τοῦ ἰδανικοῦ καὶ τῆς ἀφθάρτου δυνάμεως τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων»⁹⁶.

Ἡ βιβλιοθήκη ὁμως ἔχει ἤδη μεγαλώσει δυσανάλογα μὲ τὸν διαθέσιμον χῶρο. Τὸ πρόβλημα, ποῦ εἶχε ἐπισημανθεῖ τὸ 1898, ἐπιδεινώνεται⁹⁷, καὶ τέσσερα χρόνια ἀργότερα ἡ κατασκευὴ νέας αἵθουσας καὶ νέων θηκῶν «καθίσταται ἀναπόδραστος»⁹⁸. Μὲ τὸ θέμα ἀσχολήθηκε τὸ 1903 καὶ ἡ νεοιδρυθεῖσα ἀρχιτεκτονικὴ ἐπιτροπὴ, ἡ ὁποία ὑπέβαλε μελέτη καὶ προϋπολογισμό «περὶ τῆς καταλλήλου τοποθετήσεως τῆς ὅλης τοῦ συλλόγου βιβλιοθήκης»⁹⁹. Τὸ σχέδιο ἀποφασίζεται νὰ πραγματοποιηθεῖ τμηματικά, μὲ τὴν προϋπόθεση νὰ βρεθοῦν ἑκτακτοὶ πόροι ἐκτὸς τοῦ προϋπολογισμοῦ¹⁰⁰.

Παρὰ τὴν ἔλλειψη χώρου, ἐγίνε προσπάθεια νὰ ταξιθετηθοῦν τὰ βιβλία. Τὸ 1904 ἐκλέχθησαν δύο ἐπιτροπές, μὲ σκοπὸ νὰ βοηθήσουν τὸν ἑφορο Οἰκονομίδη καὶ τὸν βιβλιοθηκάριο Κρητικίδη νὰ ὀργανώσουν τὸ συσσωρευμένο ὕλικό¹⁰¹. Καμμία ὁμως προσπάθεια δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει θεαματικὰ ἀποτελέσματα, ὅταν δὲν εὐνοοῦν οἱ ἀντικειμενικὲς συνθήκες. Ἐτσι ἡ βι-

τοῦ Π. Νικολόπουλου, νὰ ἀναγραφεῖ τὸ ὄνομα τοῦ Βαλέττα στὴ στήλῃ τῶν μεγάλων εὐεργετῶν, ἀφοῦ ὁ κανονισμὸς ὀριζε ὡς εὐεργέτες αὐτοὺς ποὺ προσέφεραν χρήματα καὶ ὄχι βιβλία.

94. Ὁ Σπυρίδων Μαυρογένης ὑπῆρξε ἀρχίατρος τοῦ σουλτάνου Ἀμπτοῦλ Χαμίτ τοῦ Β'.

95. *Ε.Φ.Σ.Κ.*, τ. ΚΗ' (1899-1902), σ. 74. Μαζί μὲ τὰ βιβλία δωρίζονται καὶ τὰ ράφια τους καὶ ἔτσι τοποθετοῦνται στὴν αἶθουσα συνεδρίων.

96. Ὁ.π., σ. 74.

97. Ἐκτὸς τῆς ἔλλειψης χώρου, τὸ βάρος τῶν βιβλίων δημιούργησε καὶ πρόβλημα στατικότητας τῆς αἵθουσας τῆς βιβλιοθήκης.

98. *Ε.Φ.Σ.Κ.*, τ. ΚΗ' (1899-1902), σ. 75.

99. *Ε.Φ.Σ.Κ.*, τ. ΚΘ' (1902-1905), σ. 53. Ἡ Ἐπιτροπὴ ἀποφάσισε νὰ ἱδρύσει εἰδικὸ ἀρχιτεκτονικὸ καὶ μηχανικὸ τμήμα τῆς βιβλιοθήκης καὶ γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ τὰ μέλη τῆς θα πρόσφεραν 1 Ἀ.Τ. ἐτησίως.

100. Ὁ.π., σ. 65.

101. Ὁ.π., σ. 24.

βιβλιοθήκη, χωρίς υλικά μέσα και εύρυχωρία, «οὐ μόνον δὲν δύναται νὰ ἦναι πλουσία ἐν συγκρίσει πρὸς πλείστας ἐν Εὐρώπῃ δημοσίας βιβλιοθήκας, ἀλλ' οὐδὲ εἶναι δυνατόν νὰ ἔχῃ τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐν τῇ λειτουργίᾳ ἐκείνων μεγάλην τάξιν»¹⁰². Πάντως τὸ διεθνὲς κύρος τοῦ Συλλόγου, ποὺ παρέμεινε ἀλώβητο, ἐξασφάλιζε ἀμείωτο τὸν ρυθμὸ τῶν ἀνταλλαγῶν ποὺ πλούτιζαν τὴ βιβλιοθήκη τοῦ Ε.Φ.Σ.Κ. πρὸς τὶς περιφερειακὲς βιβλιοθήκες ἑλληνικῶν κοινοτήτων καὶ συλλόγων τῆς Ἀνατολῆς¹⁰³.

Ἐνῶ ὁ Σύλλογος συμπλήρωνε τὴ δευτέρῃ εἰκοσιπενταετία τῆς ζωῆς του, τὴν περίοδο 1908-1910 νέες σημαντικὲς ἰδιωτικὲς συλλογὲς ἐντάσσονται στὴ βιβλιοθήκη του. Πρόκειται γιὰ:

α. Τὴ βιβλιοθήκη τοῦ διερμηνέα τῆς ἀγγλικῆς πρεσβείας Κ. Σταυρίδη (376 τόμοι καὶ 429 φυλλάδια), τὴν ὁποία δωρίζει ὁ ἴδιος.

β. Τὴ βιβλιοθήκη τοῦ Κωνσταντίνου Ἀνθόπουλου πασσᾶ (632 τόμοι καὶ 8 φυλλάδια), τὴν ὁποία δωρίζει ἡ χήρα του καὶ ἡ ὁποία ἀποτελεῖται κυρίως ἀπὸ νομικὰ βιβλία.

γ. Τὴ βιβλιοθήκη τοῦ γιατροῦ Στέκουλη (294 τόμοι καὶ 494 φυλλάδια), τὴν ὁποία δωρίζει ἡ χήρα του¹⁰⁴.

δ. Τὴν «ἀπὸ μακροῦ κληροδοτηθεῖσαν» βιβλιοθήκη τοῦ Φωτιάδη (450 τόμοι καὶ 24 φυλλάδια)¹⁰⁵.

Ἔτσι ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Συλλόγου ἀριθμεῖ τὸ 1910, 18.035 τόμους, 666 τεύχη καὶ 1.537 φυλλάδια¹⁰⁶, παραμένει ὁμως πτωχὴ καὶ ἐλλιπὴς, κατὰ τὸν πρόεδρο Λεωνίδα Λιμαράκη, ὁ ὁποῖος τονίζει ὅτι «δέον νὰ δαπανηθῶσι πολλὰ πρὸς συγκρότησιν βιβλιοθήκης οὐχὶ πλουσίας ἀλλὰ ἀναγκαιοτάτης διὰ τὰς σημερινὰς ἀνάγκας τοῦ Γένους καὶ τῆς κοινωνίας ἐν

102. Ὁ.π., σ. 51.

103. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρουμε: Φιλόμουσος ἀδελφότητα Ἀμισσοῦ, Φιλεκπαιδευτικὸς σύλλογος Πάτμου, Βιβλιοθήκη Πυθαγορείου γυμνασίου Σάμου, Ἀδελφότητα Κιάνων, Κοινότητα Χαλκηδόνος, Φιλεκπαιδευτικὴ ἀδελφότητα Ἀπαμείας, Ἱερατικὴ σχολὴ Καισάρειας, Ἑλληνικὴ ὀρθόδοξη κοινότητα Ἐπιβατῶν, Ἑλληνικὴ σχολὴ τοῦ Κάρος, Φιλόπρωτος ἀδελφότης «Ἀγ. Γεώργιος» Τσατάλτζας, Βιβλιοθήκη τοῦ κ. Holas. Ἡ τελευταία ἦταν μία σημαντικὴ ἰδιωτικὴ βιβλιοθήκη τῆς Πόλης ποὺ ἀνῆκε στὸν προαναφερθέντα κτηματία, ὁ ὁποῖος ἐπέτρεπε νὰ τὴν ἐπισκέπτονται ἐλεύθερα οἱ ἐνδιαφερόμενοι.

104. Ε.Φ.Σ.Κ., τ. ΑΒ' (1908-1910), σ. 76.

105. Ε.Φ.Σ.Κ., τ. ΑΒ' (1908-1910), σ. 40. Πρόκειται μάλλον γιὰ τὸν ἔμπορο Νικόλαο Φωτιάδη, μέλος τοῦ Συλλόγου ἀπὸ τὸ 1861.

106. Ὁ.π., σ. 76.

γένει»¹⁰⁷. "Όσο δὲ γιὰ τὴν ὀργάνωσὴ τῆς, χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἄποψη τοῦ ἐφόρου Χρ. Χαραλαμπεῖδη, ποὺ τονίζει ὅτι χωρὶς ἐπαρκὴ χῶρο καὶ διαρκὴ πλουτισμὸ δὲν ὑπάρχει βιβλιοθήκη ἀλλὰ «ἄθροισμα βιβλίων ἐν ἐκτάκτῳ ἀταξίᾳ ταξιθετημένων»¹⁰⁸.

Τὸ ἀναγνωστήριο στὴ δευτέρῃ αὐτῇ εἰκοσιπενταετία συνέχισε νὰ λειτουργεῖ παράλληλα μὲ τὴ βιβλιοθήκη. Οἱ ἀνταλλαγές καὶ δωρεές ἀπὸ τὴ μία καὶ τὰ οἰκονομικὰ προβλήματα τοῦ Συλλόγου ἀπὸ τὴν ἄλλῃ καθόρισαν τὶς συνθήκες ἀνάπτυξής του. "Εἴτσι, ἐνῶ τὴν περίοδο 1891-1892 ὑπῆρχαν σὲ αὐτὸ 43 περιοδικὰ (τὰ περισσότερα τῶν ὁποίων ἀγοράζονταν) καὶ 11 ἡμερηίδες, δέκα χρόνια ἀργότερα ὁ ἀριθμὸς τῶν περιοδικῶν μειώνεται σὲ 22¹⁰⁹. Τὸ 1905-06 γίνεται «σαφὴς κατάλογος πάντων τῶν περιοδικῶν ἐγχωρίων καὶ ξένων», ἡ ἔκδοσι τοῦ ὁποῖου ἀναβάλλεται λόγῳ οἰκονομικῶν δυσχερειῶν¹¹⁰.

IV

Στὶς 4 Μαρτίου τοῦ 1912 ἐορτάστηκαν τὰ πενήντάχρονα τοῦ Συλλόγου, ὁ πανηγυρικὸς ὅμως τόμος μὲ τὸν τίτλο *Πεντηκονταετηρίς*¹¹¹ ἐκδόθηκε μόλις τὸ 1921. Μεσολαβοῦν χρόνια δύσκολα γιὰ τὸν Σύλλογο καὶ γενικὰ γιὰ τὸν ἑλληνισμὸ τῆς Πόλης. Ἦταν ἡ περίοδος τῶν πολέμων (βαλκανικῶν καὶ παγκοσμίου) καὶ τῶν διώξεων. Ἀπόλυτὴ σιωπὴ καλύπτει τὶς δραστηριότητες τοῦ Συλλόγου σὲ ὅλο αὐτὸ τὸ διάστημα. Ὡστόσο ὑπάρχουν λίγες ἐνδείξεις ποὺ ὑπαινίσσονται κάποια ὑποτυπώδη δράση του, ὅπως γιὰ παράδειγμα ἡ ἀγορὰ τὸ 1916 τριάντα χειρογράφων ἀπὸ τὸν Μανουὴλ Γεδεῶν¹¹².

Ἡ ἀνακαυχῇ τοῦ 1918 καὶ ἡ κατάληψη τῆς Σμύρνης ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα τὸν Μάιο τοῦ 1919 ἀνοίξαν ἓνα νέο κεφάλαιο στὴν ἱστορία

107. Ὁ.π., σ. 40.

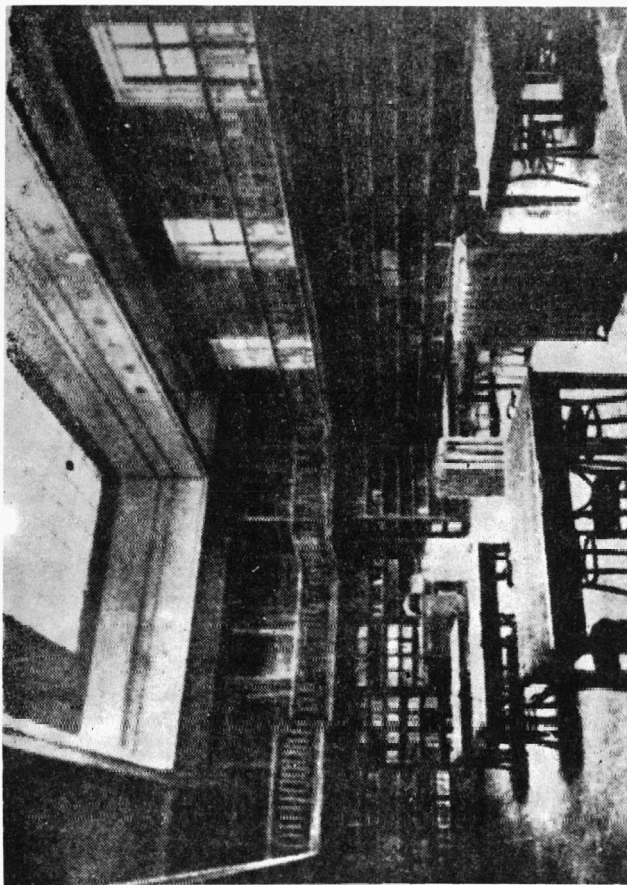
108. Ε.Φ.Σ.Κ., τ. ΛΑ' (1907-1908), σ. 84.

109. Ε.Φ.Σ.Κ., τ. ΚΗ' (1899-1902), σ. 76. Στὸν πίνακα III περιλαμβάνονται περιοδικὰ καὶ ἡμερηίδες ποὺ ὑπῆρχαν στὸ ἀναγνωστήριο τὴν περίοδο 1870-1912.

110. Ε.Φ.Σ.Κ., τ. Λ' (1905-1907), σ. 43.

111. Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος. *Πεντηκονταετηρίς 1861-1911*, Παράρτημα τοῦ ΛΔ' τόμου. Περιεχόμενα: Τὸ προσκλητήριο, οἱ συγχαρητήριες ἐπιστολές, τὸ πρακτικὸ τῆς πανηγυρικῆς συνεδρίασης, εἰκοσι τέσσερις ἐπιστημονικὲς πραγματείες καὶ τρεῖς κατάλογοι: (1) τῶν πραγματειῶν ποὺ δημοσιεύθηκαν στὸ περιοδικὸ ἔως τὸ 1914, (2) τῶν δημοσιευμάτων τοῦ Συλλόγου καὶ (3) τῶν δημοσίων διαλέξεων ἕως τὸ 1920.

112. Τατιάνα Σταύρου, Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος, σ. 290.

Ἡ πύλη τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Ε.Φ.Σ.Κ., δωρεὰ Ἀλεξάνδρου Μαρσιόνη.
(Πηγὴ: Μητροπολίτου Ροδόπουλεως Ἱερωνύμου, *Φαναριώται*, Ἀθήνα, 1987, σ. 76).

του Συλλόγου. Στη νέα περίοδο που φαινόταν να ανατέλλει η βιβλιοθήκη είχε το μεγαλύτερο μερίδιο της προσοχής από τους εταίρους αλλά και από τους πρόθυμους χορηγούς¹¹³. Ο 'Αλέξανδρος Μαυρογένης βέης είχε ήδη συμβάλει στη λύση του προβλήματος του χώρου, που έμποδιζε την ανάπτυξη της βιβλιοθήκης. Με έξοδά του κτίστηκε το 1917 νέος όροφος, στον οποίο μεταφέρθηκε το μεγαλύτερο μέρος της βιβλιοθήκης¹¹⁴, ή οποία πρὸς τιμὴν του ονομάστηκε «Μαυρογένειος». Ο 'Αλ. Κοσέογλου διέθεσε συνολικά 200 Λ.Τ. και 10.000 φράγκα για την αγορά βιβλίων¹¹⁵ και ὁ πολυσυζητημένος Βασίλης Ζαχάρωφ¹¹⁶, που ζούσε στὸ Παρίσι, προσέφερε 10.000 φράγκα γιὰ τὸν ἴδιο σκοπὸ¹¹⁷.

Στην περίοδο αὐτὴ ἡ βιβλιοθήκη απέκτησε συνολικά περίπου 3000 τόμους, ἐκτὸς τῆς βιβλιοθήκης τοῦ 'Αλεξάνδρου Ζωηροῦ, γιὰ τὴν ὁποία θὰ γίνει λόγος στὴ συνέχεια.

Σὲ ὅλο τὸ διάστημα τῆς τελευταίας ἀναλαμπῆς τοῦ Συλλόγου (1918-22), τὶς τύχες τῆς βιβλιοθήκης διαχειρίζεται ἡ Νοεμὴ Ζωηροῦ Πασσά, ποὺ ὑπῆρξε ἡ πρώτη καὶ ἡ μοναδικὴ γυναίκα στὸ προεδρεῖο τοῦ Ε.Φ.Σ.Κ. Ἡ ἔφορος ἔκανε κάθε προσπάθεια νὰ βελτιώσει τὴν κατάσταση τῆς μόνης δημόσιας ἑλληνικῆς βιβλιοθήκης τῆς Πόλης¹¹⁸, ἀφοῦ αὐτὴ ἀποτελοῦσε «ἄθροισμα βιβλίων ὅπως οὖν σημαντικὸν κατὰ ποσόν, κατ' οὐσίαν ὅμως ἀσυνάρτητον εἰδολογικῶς καὶ πυρῆνας μόνον ἀποτελοῦν συμμιγεῖς καὶ

113. *Λογοδοσίαι Μηνὴ Αὐθεντοπούλου*, σ. 16.

114. *Ο.π.*, σ. 88.

115. *Ο.π.*, σ. 66.

116. Ὁ Βασίλης Ζαχάρωφ γεννήθηκε τὸ 1849 στὰ Μούγλα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Σὲ μικρὴ ἡλικία πῆγε στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ μετὰ ἔφυγε στὴν Εὐρώπη. Ἀσχολήθηκε μὲ τὸ ἐμπόριο ὀπλων καὶ απέκτησε μεγάλη περιουσία. Ὀνομάστηκε «ἀπότης τῆς λεγεώνας τῆς τιμῆς» στὴ Γαλλία καὶ «σέρ» στὴ Βρετανία. Ἐνίσχυσε οἰκονομικά τὴν Ἑλλάδα στὸν πόλεμο τοῦ 1912-13 καὶ ὑπῆρξε ὁ χορηγὸς τοῦ ἴνστιτούτου Παστέρ στὴν Ἀθήνα.

117. *Λογοδοσίαι Μηνὴ Αὐθεντοπούλου*, σ. 46.

118. Ἄλλες ἀξιόλογες ἑλληνικὲς βιβλιοθῆκες στὴν Κωνσταντινούπολη ἦταν: τοῦ Μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου, τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς, τῆς Ἐμπορικῆς σχολῆς τῆς Χάλκης, τῆς Θεολογικῆς σχολῆς τῆς Χάλκης, τῆς σχολῆς τῶν Εἰσοδίων στὸ Σταυροδρόμι καὶ τῆς Ἐταιρείας τῶν μεσαιωνικῶν ἐρευνῶν. Βλ. Ἀθ. Παλαιολόγος, *Ἡμερολόγιον τῆς Ἀνατολῆς Πολιτειογραφικὸν καὶ Φιλολογικὸν τοῦ ἔτους 1883*, Κωνσταντινούπολις, 1882, σ. 86-87. Ὑπῆρχαν ἐπίσης –κυρίως σὲ τζαμιά– πολλὲς Μουσουλμανικὲς δημόσιες βιβλιοθῆκες. Συγκεκριμένα τὸ 1904 ὑπῆρχαν 49 μὲ 72.573 τόμους συνολικά. Βλ. Α.Ε. Κοπάσης, *Δημόσιαι Μουσουλμανικαὶ βιβλιοθήκαι*, *Ἡμερολόγιον τῶν Ἐθνικῶν Φιλανθρωπικῶν Καταστημάτων ἐν Κωνσταντινουπόλει τοῦ ἔτους 1906*, σ. 77-80.

ἀτροφικούς διαφόρων ἐπιστημῶν καὶ γενικωτάτων μαθήσεων»¹¹⁹. Ἐτσι, στὸν ἀπολογισμό τοῦ 1922 ἀνακοινώθηκε ὁ «πλήρης καταρτισμὸς ἐπιστημονικοῦ καταλόγου», ἡ «τελειωτικὴ ταξινόμησης» καὶ ἡ ἀντιβολὴ τῶν ἀντιστοιχῶν τόμων μὲ τὰ κινητὰ εὑρετήρια¹²⁰.

Τὴν τελευταία αὐτὴ περίοδο ἡ βιβλιοθήκη γίνεται καὶ οὐσιαστικά δημόσια, ἀφοῦ γιὰ πρώτη φορὰ οἱ ἀναγνώστες, ποὺ ἀποτελοῦν «τὴν ὑγεστάτην τῆς κοινωνίας μερίδα»¹²¹, κατακλύζουν τὸ ἀναγνωστήριό της. Οἱ 4500, 1246, 1039 ἀναγνώστες ἀντίστοιχα γιὰ τὶς τρεῖς πρώτες περιόδους (1918-1921) εἶναι ἀριθμοὶ πρωτόγνωροι. Δὲν ξέρουμε σὲ τί ὀφείλεται αὐτὴ ἡ προσέλευση. Φαίνεται πάντως ἀπίθανο νὰ ὑπῆρχαν τόσοι φιλαναγνώστες ποὺ «ὁ φόβος πρὸς τοὺς Τούρκους» τοὺς κρατοῦσε μακριὰ ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη. Ἴσως νὰ πρόκειται γιὰ πολιτικὴ κίνηση, ἀποσκοποῦσα νὰ δείξει τὸν δυναμισμό τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου σὲ μιὰ ἐποχὴ ποὺ θὰ λαμβάνονταν σημαντικὲς γιὰ τὴν τύχη τοῦ ἀποφάσεις. Ἴσως πάλι οἱ σημαντικοὶ ἀριθμοὶ ἀναγνωστῶν νὰ ὀφείλονται στὶς νέες πολιτικοκοινωνικὲς συνθήκες ποὺ διαμόρφωσε ἡ παρουσία τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ στὴ Μικρὰ Ἀσία, οἱ ὁποῖες ἐπηρέασαν τὴν ψυχολογία τῶν ἐλλήνων τῆς Πόλης ἀλλὰ καὶ τὴ λειτουργία τοῦ Ε.Φ.Σ.Κ.¹²². Προϋπόθεση πάντως γιὰ τὴν ἀθρόα αὐτὴ προσέλευση ἦταν ἡ ἄρση τῶν δυσκολιῶν προσπέλασης στὴ βιβλιοθήκη ποὺ εἶχαν θεσμοθετηθεῖ στὸν κανονισμό τοῦ 1907. Τὸ ἀναγνωστήριο, ποὺ ἀποτελοῦσε ἀναπόσπαστο τμῆμα τῆς βιβλιοθήκης, ἀγόραζε τακτικὰ ἐπτὰ ξένα περιοδικὰ καὶ δεχόταν δωρεὰν ἢ μὲ ἀνταλλαγὴ ἀρκετὰ ἄλλα¹²³. Διέθετε ἐπίσης τὶς ἐκδιδόμενες στὴν Πόλιν ἐφημερίδες¹²⁴.

119. *Λογοδοσίαι Μηνῶ Αὐθεντοπούλου*, σ. 16.

120. *Ο.π.*, σ. 88.

121. *Ο.π.*, σ. 18.

122. Γιὰ τὰ γεγονότα καὶ τὶς ἀντιθέσεις τῆς ἐποχῆς βλ. Κυριακὴ Μαμώνη, «Ὁ Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως», *Δελτίο ΚΜΣ*, τ. 4 (1983).

123. *Λογοδοσίαι Μηνῶ Αὐθεντοπούλου*, σ. 67-68. Στὶς τέσσερις τελευταῖες τοῦ Μηνῶ Αὐθεντοπούλου ἀναφέρονται τὰ παρακάτω περιοδικὰ: *Revue des deux Mondes*, *Revue Pédagogique*, *Revue de Chirurgie*, *Revue Illustrée*, *Revue des Études Grecques*, *Revue Archeologique*, *Revue Philosophique*, *Revue Contemporaine*, *Journal International*, *Journal of Hellenic Studies*, *Journal du Droit International*, *Bulletin et Mémoire de la Société Médicale des Hôpitaux de Paris*, *Le Monde Libre*, *L'Orient Illustré*, *Istituto Editoriale Italiano*, Ἑκκλησιαστικὸς Κήρυξ (Κύπρου καὶ Ἀθῆνας), *Νέος Ποιμὴν*, Ἀναγέννησις, *Νέα Σιών*, Ἑκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, Ὁ Λόγος.

124. *Ο.π.*, σ. 89.

Τὸ 1922 ὁ Μηνᾶς Αὐθεντόπουλος ἀναγγέλλει τὴ δωρεὰ στὸ Σὺλλογο τῆς βιβλιοθήκης τοῦ πρῶην προέδρου Ἀλέξανδρου Ζωηροῦ Πασᾶ. Ἡ συλλογὴ ἀποτελεῖται ἀπὸ 5000 τόμους καὶ τοποθετεῖται στὴν αἴθουσα τοῦ ἐντευκτηρίου, ὅπου πρὶν ἀπὸ λίγα χρόνια στεγαζόταν ὅλη ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Σὺλλογου. Θέτει ἐπίσης ὡς στόχο τὴν ἀπόκτηση τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Ἰωακείμ Βαλαβάνη, τὴν ὁποία χαρακτηρίζει μουσεῖο τῆς νεότερης φιλοσοφίας καὶ βιβλιογραφίας¹²⁵.

Γιὰ τὸ μέλλον ὑπάρχουν καὶ σχέδια καὶ αἰσιοδοξία, μέλλον ὅμως γιὰ τὸν Σὺλλογο δὲν θὰ ὑπάρξει. Τὸ 1923 τὸ νέο τουρκικὸ κράτος θὰ κατὰ-σχει ὅλα τὰ ὑπάρχοντα τοῦ Σὺλλογου καὶ ὅλο τὸ ὑλικὸ τῆς βιβλιοθήκης μεταφέρεται στὴν Ἀγκυρά¹²⁶. Τὸν τελευταῖο ἐκεῖνο χρόνο ἡ βιβλιοθήκη πρέπει νὰ περιεῖχε περίπου 28.000 τόμους καὶ 183 χειρόγραφα¹²⁷. Ὁλοκληρωμένος κατάλογος τῶν βιβλίων τῆς βιβλιοθήκης δὲν ὑπάρχει. Ὑπάρχουν ὅμως δημοσιευμένοι στὸ περιοδικὸ πλήρεις κατάλογοι τῶν εἰσερχομένων βιβλίων κατὰ τὴ διάρκεια ὀρισμένων περιόδων¹²⁸. Τὰ χειρόγραφα τοῦ Σὺλλογου ἕως τὸ 1918 περιγράφονται στοὺς καταλόγους τῶν Παπαδοπούλου-Κεραμέα (43)¹²⁹ καὶ Δημητρίου Σάρρου (128)¹³⁰. Σὲ αὐτὰ

125. Ὁ.π., σ. 89-90. Ὁ Ἰωακείμ Βαλαβάνης εἶναι ὁ συγγραφέας τοῦ βιβλίου *Μικρασιατικά*, Ἀθήνα, 1891.

126. Alexis Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish relations 1918-1974*, Ἀθήνα, 1983, σ. 127.

127. Τόσα χειρόγραφα ἀναφέρει ὁ Moraux στὸν κατάλογο ποὺ ἐξέδωσε ἡ «Ἑταιρεία Τουρκικῆς Ἱστορίας». Βλ. Paul Moraux, *Catalogue des manuscrits Grecs (Fonds du Syllagos)*, Ἀγκυρά, 1964.

128. Βλ. Ε.Φ.Σ.Κ., τ. ΙΣΤ',	σ. 408-414	Κατάλογος εἰσερχομένων ἔτους 1880-81.
Ε.Φ.Σ.Κ., τ. ΙΣΤ',	σ. 415-423	Κατάλογος εἰσερχομένων ἔτους 1881-82.
Ε.Φ.Σ.Κ., τ. ΙΖ',	σ. 214-222	Κατάλογος εἰσερχομένων ἔτους 1882-83.
Ε.Φ.Σ.Κ., τ. Κ',	σ. 191-199	Κατάλογος εἰσερχομένων ἔτους 1884-85.
Ε.Φ.Σ.Κ., τ. Κ',	σ. 199-215	Κατάλογος εἰσερχομένων ἔτους 1885-86.
Ε.Φ.Σ.Κ., τ. Κ',	σ. 215-225	Κατάλογος εἰσερχομένων ἔτους 1886-87.
Ε.Φ.Σ.Κ., τ. ΚΑ',	σ. 298-304	Κατάλογος εἰσερχομένων ἔτους 1887-88.
Ε.Φ.Σ.Κ., τ. ΚΑ',	σ. 304-312	Κατάλογος εἰσερχομένων ἔτους 1888-89.
Ε.Φ.Σ.Κ., τ. ΚΑ',	σ. 259-270	Κατάλογος εἰσερχομένων ἔτους 1889-90.
Ε.Φ.Σ.Κ., τ. ΚΑ',	σ. 270-275	Κατάλογος εἰσερχομένων ἔτους 1890-91.
Ε.Φ.Σ.Κ., τ. Α',	σ. 86-87	Κατάλογος εἰσερχομένων ἔτους 1906-07.

Σύμφωνα μὲ ἀνεπιβεβαιωτὴ πληροφορία, ὑπάρχει στὴν Ἀγκυρά πολυγραφημένος κατάλογος τῶν βιβλίων τοῦ Σὺλλογου.

129. Ἀ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, «Κατάλογος τῶν ἐν τῷ Ἑλληνικῷ Φιλολογικῷ Σὺλλόγῳ χειρογράφων βιβλίων. Μέρους Α'», Ε.Φ.Σ.Κ. Παράρτημα Κ'-ΚΒ' τόμων, Κωνσταντινούπολη, 1892, σ. 76-130.

130. Δημήτριος Μ. Σάρρος, «Κατάλογος τῶν χειρογράφων τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει

πρέπει να προστεθούν και εκείνα που απέκτησε ο Σύλλογος από το 1918 και μετά.

Τὰ ἔχνη τῆς βιβλιοθήκης χάνονται ἕως τὸ 1932, ὅταν τὸ ὑλικό της μοιράζεται σὲ διάφορα τουρκικὰ ἱδρύματα. Τὸ μεγαλύτερο τμήμα τῆς βιβλιοθήκης παίρνει ἡ ἱδρυθεῖσα ἀπὸ τὸν Κεμάλ «Τουρκικὴ Ἱστορικὴ Ἐταιρεία» (Türk Tarihî Kurumu), ἡ ὁποία κράτησε τὰ ἱστορικὰ βιβλία, τὰ περιοδικὰ καὶ τὰ χειρόγραφα (σύνολο 5348 τόμους). Τὰ ὑπόλοιπα –κυρίως ἱατρικὰ¹³¹– τὰ παρεχώρησε στὸ «Σπίτι τοῦ Λαοῦ» (Halk Evi), ποὺ μὲ τὴ σειρά του τὰ ἔδωσε –ὅταν ἔκλεισε– σὲ ἄλλα τουρκικὰ ἱδρύματα. Τὰ ὑπόλοιπα βιβλία μοιράστηκαν:

α. Στὴν «Τουρκικὴ Γλωσσολογικὴ Ἐταιρεία» (Türk Dil Kurumu).

β. Στὴ «Γενικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ἀγκυρας» (Ankara Genel Kitaplığı, ἀπὸ ὅπου μεταφέρθηκαν τὸ 1956 στὴν «Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη» (Millî Kütüphanesi) τῆς τουρκικῆς πρωτεύουσας.

γ. Στὸ «Σεμινάριο Κλασσικῆς Φιλολογίας τῆς Πανεπιστημιακῆς Σχολῆς Γραμμάτων» (Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi) τῆς Ἀγκυρας, ὅπου δόθηκαν μερικὲς παλιὲς ἐκδόσεις κλασσικῶν συγγραφέων.

Τὰ ἀρχεῖα τοῦ Συλλόγου –κατὰ πάσα πιθανότητα– βρίσκονται στὴ βιβλιοθήκη Süleymaniye τῆς Κωνσταντινουπόλεως, χωρὶς νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ πρόσβαση σὲ αὐτὰ¹³².

V

Ἡ δημόσια βιβλιοθήκη τοῦ Ε.Φ.Σ.Κ. ἱδρύθηκε –σύμφωνα μὲ τὶς διακηρύξεις τῆς ἱδρυσῆς της– μὲ σκοπὸ ὄχι μόνο νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὰ μέλη τοῦ Συλλόγου, ἀλλὰ καὶ νὰ συμβάλῃ στὴν πνευματικὴ ἀνάπτυξη τῶν ἐλλήνων τῆς Πόλης. Γιὰ τὸ δημόσιο χαρακτῆρα της ὁμως πρέπει νὰ σημειώσουμε: α) Ὅτι ἡ πρόσβαση στὴ βιβλιοθήκη γιὰ τὰ μὴ μέλη ἕως τὸ 1908 δὲν ἦταν ἐλεύθερη, ἀφοῦ χρειάζοταν εἰσιτήριο ποὺ χορηγοῦσε τὸ προεδρεῖο, καὶ β) ἡ προσέλευση ἀναγνωστῶν ὑπῆρξε ἐλάχιστη, μὲ ἐξαίρεση τὴν τελευταία περίοδο.

Παρά τὴ σημασία ποὺ ὁ Σύλλογος ἀπέδιδε στὴ βιβλιοθήκη, οἱ ἐτήσιοι προϋπολογισμοὶ του ποτὲ δὲν διέθεσαν τὴν ἀνάλογη χρηματοδότηση γιὰ

Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου», Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, τ. Η' (1981), σ. 157-199, καὶ τ. Θ' (1932), σ. 129-172.

131. Paul Moraux, «Les manuscrits Grecs du Syllagos de Constantinople», *Byzantion*, τ. 24 (1954), σ. 608.

132. Paul Moraux, *Catalogue des manuscrits Grecs*, σ. XVIII-XIX.

τὸν ἐμπλουτισμὸς τῆς. Σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς λειτουργίας τῆς δὲν ἐφαρμόστηκε κάποια συστηματικὴ πολιτικὴ ἀγορῶν γιὰ τὴ δημιουργία συγκροτημένων πυρήνων βιβλιογραφικοῦ ὕλικου σὲ κύριους κλάδους. Ἀντίθετα, ἡ αὐξηση τοῦ ὕλικου τῆς στηρίχτηκε κυρίως στὶς δωρεὲς καὶ τὶς ἀνταλλαγές, ποὺ ἐκ τῶν πραγμάτων ἐμπεριείχε τὸ στοιχεῖο τῆς μὴ συστηματικῆς ἀνάπτυξης. Βέβαια μπορεῖ νὰ προβληθεῖ ἡ δικαιολογία τῶν οἰκονομικῶν προβλημάτων ποὺ ἀντιμετώπιζε ὁ Σύλλογος, παρὰ τὶς γενναῖες δωρεὲς γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῶν σκοπῶν του. Οἱ προσφορὲς αὐτὲς πρέπει νὰ ἐκτιμηθοῦν σὲ συνάρτηση μὲ τὶς πολυδάπανες δραστηριότητες ποὺ εἶχε ἀναλάβει ὁ Ε.Φ.Σ.Κ. Ἀλλωστε συνήθως οἱ δωρητὲς ὀρίζαν ποῦ θὰ διατεθοῦν τὰ χρήματα ποὺ πρόσφεραν.

Ἡ βιβλιοθήκη ὅμως, πέρα ἀπὸ τὴν ἀπρογραμματίστη ἀνάπτυξή τῆς, ἀντιμετώπιζε καὶ διαρκὲς πρόβλημα ὀργάνωσης, ποὺ πολλὲς φορὲς ἐφθασε σὲ ὀριακὸ σημεῖο. Στὴν κατάσταση αὐτὴ ὁδήγησαν οἱ συνεχεῖς ἀλλαγές τῶν ὑπευθύνων τῆς, ποὺ δὲν ἐπέτρεψαν τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς σταθερῆς ἀποψῆς γιὰ τὴν ὀργάνωση τοῦ ὕλικου, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐλλειψη ἐπαρκοῦς προσωπικοῦ καὶ χώρου. Φυσικὰ ὑπῆρξαν καὶ διαστήματα βιβλιοθηκονομικῆς τάξης, ποὺ ὀφείλονταν στὴ σκληρὴ ἐργασία καὶ τὶς γνώσεις ὀρισμένων ἐταίρων ἀλλὰ καὶ στὶς ἐποχικὰ εὐνοϊκὲς συνθήκες.

Πέρα ἀπὸ τὶς τεχνικὲς ἀδυναμίες τῆς βιβλιοθήκης, ἡ ὑπαρξὴ τῆς καὶ μόνη, ὡς ζωικοῦ στοιχείου τῆς λειτουργίας τοῦ Ε.Φ.Σ.Κ., εἶχε ξεχωριστὴ σημασία, ἀφοῦ ἀποτελέσει τὸ ἐπίκεντρο τῶν σχέσεων τοῦ Συλλόγου μὲ πνευματικοὺς ἀνθρώπους, ἐπιστημονικὰ ἰδρύματα καὶ κρατικὰ ὅργανα ἀπὸ πολλὰς χῶρες. Ἐξίσου σημαντικὴ διαπίστωση γιὰ τὴν ἀξιολόγηση τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Ε.Φ.Σ.Κ. εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ ὕλικό τῆς περιλάμβανε σπουδαιότατα συγγράμματα, ἔντυπα καὶ χειρόγραφα. Πρέπει νὰ ἐπισημανθεῖ ἰδιαίτερα ὅτι χάρις στὸν Ε.Φ.Σ.Κ. καὶ τὴ βιβλιοθήκη του διασώθηκαν χειρόγραφα τῆς «καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς», ποὺ θὰ μπορούσαν διαφορετικὰ νὰ εἶχαν χαθεῖ. Στὴ βιβλιοθήκη κατοπτρίζονται τὰ πλεονεκτήματα καὶ οἱ ἀδυναμίες τοῦ Συλλόγου καὶ ἡ σημασία τῆς συνδέεται μὲ τὸ γεγονὸς, ὅτι ἀπετέλεσε μία ἀπὸ τὶς κύριες δραστηριότητες καὶ «ἐν τῶν ἰσχυροτέρων ὅλων»¹³³ μὲ τὰ ὁποῖα ὁ Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπεδίωκε νὰ προωθήσει τοὺς εὐρύτερους τοὺς στόχους.

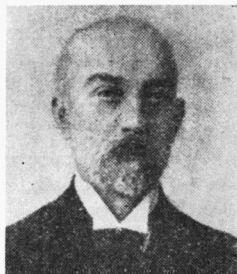
¹³³ Ε.Φ.Σ.Κ., τ. Ζ' (1972-1973), σ. 301. Τὸ ἀναφέρει ὁ βιβλιοφύλακας Ἀπόστολος Λιούμας.

Ἡροκλῆς Βασιάδης

Μηνᾶς Αὔθεντόπουλος

Θεμιστοκλῆς Σαλτέλης

Δημοσθένης Οἰκονομίδης

Βασίλειος Μυστακίδης

Δημήτριος Σάρρος

Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΟΥ Ε.Φ.Σ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

ΠΙΝΑΚΑΣ Ι

ΟΙ ΥΠΕΥΘΥΝΟΙ ΓΙΑ ΤΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΚΟΣΜΗΤΟΡΕΣ (1864-1912)

Συλλογικό έτος	Όνοματεπώνυμο	Έπαγγελμα/ Ιδιότητα	Έτος έκλογής του ως μέλους του Ε.Φ.Σ.Κ.
1864-1865	Καμάρας Έμμανουήλ	Έμπορος	1871
1865-1866	Καμάρας Έμμανουήλ		
1866-1867	Καμάρας Έμμανουήλ		
1867-1868	Άριστοκλής Ίωάννης	Καθηγητής	1861
1868-1869	Άριστοκλής Ίωάννης		
1869-1870	Βασιάδης Ήροκλής	Ίατρος	1861
1870-	Πανταζής Μιλτιάδης	Ίδρυτής και καθ. του έλλην. λυκείου	1867
12/9/1870-	Τάγης Αναστάσιος	Ίδρυτής και καθ. του έλλην. λυκείου	1869
30/11/1870-1871	Μαυρογένης Άλέξανδρος	Νομικός	1870
1871-1872	Μαυρογένης Άλέξανδρος		
1872-1873	Λιούμας Απόστολος	Καθηγητής	1868
1873-1874	Shroeder Paul	Διερμηνεύς τής γερμαν. πρεσβείας	1871
1874-1875	Χασιώτης Γεώργιος	Ίδρυτής και καθ. του έλλην. λυκείου	1869
1875-1876	Καμάρας Έμμανουήλ	Έμπορος	1871
1876-1877	Σαλτέλης Θεμιστοκλής	Καθηγητής	1875
1877-1878	Σαλτέλης Θεμιστοκλής		
1878-	Τάγης Φίλιππος	Καθηγητής	1875
29/1/1879-1879	Σαλτέλης Θεμιστοκλής	Καθηγητής	1875
1879-1880	Σαλτέλης Θεμιστοκλής		
1880-1881	Σαλτέλης Θεμιστοκλής		
1881-1882	Σαλτέλης Θεμιστοκλής		
1882-1883	Λούσης Βασίλειος	Ίατρος	1881
1883-1884	Παπαδόπουλος-Κεραμεύς Άθ.	Λόγιος	1881
1884-1885	Παπαδόπουλος-Κεραμεύς Άθ.		
1885-1886	Παπαδόπουλος-Κεραμεύς Άθ.		
1886-	Παπαδόπουλος-Κεραμεύς Άθ.		
26/1/1887-1887	Μοσχόπουλος Θεόδωρος	Γραμματέας τής ρουμαν. πρεσβείας	1880

Συλλογικό έτος	Όνοματεπώνυμο	Έπαγγελμα/ Ιδιότητα	Έτος εκλογής του ως μέλους του Ε.Φ.Σ.Κ.
1887 - 1888	Περδικίδης Κυριακός	Λόγιος	1871
1888 - 1889	Σαλτέλης Θεμιστοκλής	Καθηγητής	1875
1889 - 1890	Πετρακίδης Π.	Διδάσκαλος	1875
1890 - 1891	Παπαγιαννόπουλος Νικήτας	Διδάσκαλος	1885
1891 - 1892	Παπαγιαννόπουλος Νικήτας		
1892 - 1893	Παπαγιαννόπουλος Νικήτας		
1893 - 1894	Παπαγιαννόπουλος Νικήτας		
1894 - 1895	Παπαγιαννόπουλος Νικήτας		
1895 - 1896	Μυστακίδης Βασίλειος	Καθηγητής	1893
1896 - 1897	Οικονομίδης Δημοσθένης	Καθηγητής	1890
1897 - 1898	Οικονομίδης Δημοσθένης		
1898 -	Μυστακίδης Βασίλειος	Καθηγητής	1893
9/12/1898 - 1899	Παντερμαλής Άλέξανδρος	Δικηγόρος	1895
1899 - 1900	Αὔθεντόπουλος Μηνᾶς	Καθηγητής	1889
1900 - 1901	Μυστακίδης Βασίλειος	Καθηγητής	1893
1901 - 1902	Κοκκολάτος Κλεόβουλος	Ίατρος	1891
1902 -	Άμπελίδης Έμμανουήλ	Ίατρος - Άντισυντ/άρχης	1888
13/1/1903 - 1903	Παπανικολάου Π.*	Ίατρος	1898
1903 - 1904	Οικονομίδης Δημοσθένης	Καθηγητής	1890
1904 - 1905	Άσπριώτης Ίωάννης	Καθηγητής	1901
1905 - 1906	Μαζαράκης Άνθιμος	Καθηγητής	1903
1906 - 1907	Οικονομίδης Δημοσθένης	Καθηγητής	1890
1907 - 1908	Χαραλαμπίδης Χρ.	Δικηγόρος	1904
1908 -	Χαραλαμπίδης Χρ.		
23/6/1908 - 1909	Άνδρεάδης Όδυσσεύς	Δημοσιογράφος	1881
1909 -	Χαραλαμπίδης Χρ.	Δικηγόρος	1904
16/11/1909 - 1910	Σάρρος Δημήτριος	Καθηγητής	1907
1910 -	Σάρρος Δημήτριος		
12/7/1910 - 1911	Ρίτσος Βασίλειος	Ίατρος	1877
1911 - 1912	Σάρρος Δημήτριος	Καθηγητής	1907

* Ό Π. Παπανικολάου παραιτήθηκε λίγο πριν από τη λήξη της θητείας του και ό αντι-πρόεδρος Χρ. Πανταζίδης ανέλαβε την έποπτεία της βιβλιοθήκης.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙ

ΙΔΡΥΜΑΤΑ ΠΟΥ ΔΙΑΤΗΡΟΥΣΑΝ ΑΝΤΑΛΛΑΓΕΣ ΜΕ ΤΟΝ Ε.Φ.Σ.Κ.

<i>Πανεπιστήμια</i>	<i>Ἀκαδημίες</i>
Βασιλικὸ Λειψίας	Βασιλικὴ Βρυξελλῶν
Βῆρτσμπουργκ	Αὐτοκρατορικὴ Βιέννης
Ἑρλάγγης	Ρουέν
Βασιλικὸ Ἀλλης-Βυττεμβέργης	Κοπεγχάγης
Τυβίγγης	Ἀρχαιολογικὴ Ρώμης
Ἀθηνῶν	Σμιθσώνειος Οὐάσιγκτον
Ἰένας	Βασιλικὴ Βερολίνου
Βόννης	Μπορντῶ
Λιδελβέργης	Πετροπόλεως
Γκράτς	Σερβίας
Ὁδησσοῦ	Βελιγραδίου
Μπρεσλάου	Φυσικῶν Ἐπιστημῶν Μιννεσότας
Αὐτοκρατορικὸ Πετροπόλεως	Παρισιοῦ
Βασιλικὸ Οὐψάλας	Βασιλικὴ Στοκχόλμης
Λοῦνδ Νορβηγίας	Μονάχου
Αἰξ	
Βασιλικὸ Χριστανίας	<i>Βιβλιοθήκες</i>
Ὁξφόρδης	Μαρκιανὴ Βενετίας
Γκρέσσεν	Λαϊκὴ Νέας Ὑόρκης
Johns Hopkins Βαλτιμόρης	Ἐθνικὴ Ἑλλάδος
Γοτίγγης	Ἑλληνικῆς Βουλῆς
Στοκχόλμης	Χαϊδελβέργης
Καινιξβέργης	Βασιλικὴ Στρασβούργου
	Ἀρχιδουκάτου τῆς Βαϊμάρης

Σύλλογοι - Σχολές - Ὑπουργεῖα κλπ.

Σύλλογος πρὸς Ἐνίσχυσιν τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν (Παρίσι)
 Σύλλογος πρὸς Ἐνίσχυσιν τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν (Λονδίνο)
 Βρετανικὸ Μουσεῖο
 Φιλελληνικὸς Σύλλογος τοῦ Ἀμστερνταμ
 Ἀθήναιον Μαδρίτης
 Ἑταιρεία Βολλανδιστῶν (Βρυξέλλες)
 Ἰνστιτούτο Βιέννης
 Ἐθνικὸ Ἰνστιτούτο Γενεύης
 Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο Βερολίνου
 Νορβηγικὸ Γραφεῖο Στατιστικῆς

ΓΙΩΡΓΟΣ Α. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

Παλαιστίνειος Σύλλογος Πετροπόλεως
Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος «Ὁμηρος» (Βυρηττός)
Εὐαγγελικὴ Σχολὴ Σμύρνης
Φίλεκπαιδευτικὸς Σύλλογος Ἀθηνᾶ (Ρέθυμνο)
Φίλεκπαιδευτικὸς Σύλλογος Θεσσαλονίκης
Σύλλογος πρὸς Διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων (Ἀθήνα)
Ἑλληνικὸς Διδασκαλικὸς Σύλλογος (Ἀθήνα)
Γερμανικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολὴ (Ἀθήνα)
Γαλλικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολὴ (Ἀθήνα)
Λαογραφικὴ Ἑταιρεία (Ἀθήνα)
Ἑταιρεία Βυζαντινῶν Σπουδῶν (Ἀθήνα)
Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία (Ἀθήνα)
Φιλολογικὸς Σύλλογος «Παρνασσός» (Ἀθήνα)
Σύλλογος «Πλάτων» (Ἀθήνα)

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙΙ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ ΚΑΙ ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ ΣΤΟ ΑΝΑΓΝΩΣΤΗΡΙΟ ΤΟΥ Ε.Φ.Σ.Κ. (1874 - 1912)

Ἑλληνικά

- Ἀθηνᾶ (Ἀθήνα)
- Αἰὼν (Ἀθήνα)
- Ἀκρόπολις (Ἀθήνα)
- Ἀλήθεια (Λεμεσός)
- Ἀμάθεια (Σμύρνη)
- Ἀνάπλασις (Ἀθήνα)
- Ἀνατολικὴ Ἐπιθεώρησις (Κωνσταντινούπολη)
- Ἀνατολικὸς Ἀστὴρ (Κωνσταντινούπολη)
- Ἄνδρος
- Ἀνεξαρτησία (Βόλος)
- Ἀνεξαρτησία (Λάρισα)
- Ἀρμονία (Σμύρνη)
- Αὐγὴ (Κωνσταντινούπολη)
- Βυζαντίς (Κωνσταντινούπολη)
- Βύρων (Ἀθήνα)
- Δελτίον τῶν ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ καὶ δούλῃ Ἑλλάδι ἐκδιδομένων βιβλίων
- Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος
- Ἐβδομάς (Κωνσταντινούπολη)
- Ἐβρος
- Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια (Κωνσταντινούπολη)
- Ἐκκλησιαστικὴ Ἐπιθεώρησις
- Ἑλλάς (Ἀμστερνταμ)

- Ἐξηγητὴς τῶν Ἀγίων Γραφῶν (Μασσαλία)
- Ἐπιθεώρησις (Κωνσταντινούπολη)
- Ἐποχὴ (Κωνσταντινούπολη)
- Ἑρμῆς (Σμύρνη)
- Ἑσπερος (Λειψία)
- Εὐνομία (Σάμος)
- Εὐρωπαῖκαὶ Εἰδήσεις (Τεργέστη)
- Ἐφημερίς (Ἀθήνα)
- Ἐφημερίς Ἀρχαιολογικὴ (Ἀθήνα)
- Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος
- Ἐφημερίς τῶν Βιβλιοφίλων
- Ἐφημερίς τῶν Κυριῶν (Ἀθήνα)
- Ἐφημερίς τῶν Φιλομαθῶν (Ἀθήνα)
- Ἥλιος (Ἀθήνα)
- Ἡμέρα
- Θεατὴς (Κωνσταντινούπολη)
- Θράκη (Κωνσταντινούπολη)
- Ἴρις (Σμύρνη)
- Ἰωνία (Σμύρνη)
- Κόσμος (Κωνσταντινούπολη)
- Κήρυξ (Κωνσταντινούπολη)
- Κλειὼ (Λειψία)
- Κλειὼ (Τεργέστη)
- Κωνσταντινούπολις
- Λόγιος Ἑρμῆς
- Μέλης (Σμύρνη)
- Μικρά Ἀσία (Κωνσταντινούπολη)
- Μουσεῖον καὶ Βιβλιοθήκη τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς Σμύρνης
- Νέα Ἑλλάς
- Νέα Ἐφημερίς (Ἀθήνα)
- Νέαι Ἰδέαι
- Νεολόγος (Κωνσταντινούπολη)
- Ξενοφάνης (Ἀθήνα)
- Οἰκονομικὴ Ἐπιθεώρησις
- Ὅμηρος (Σμύρνη)
- Παλιγγενεσία (Ἀθήνα)
- Παρνασσὸς (Ἀθήνα)
- Περιοδικὸ τοῦ Ἀναγνωστηρίου ἢ Σμύρνη
- Πλάτων (Ἀθήνα)
- Προμηθεὺς (Κωνσταντινούπολη)
- Πρόοδος (Σμύρνη)
- Πρωτα (Ἀθήνα)
- Σάμος
- Σεράπειον (Ἀλεξάνδρεια)

Στοά
 Σύλλογοι (Βουκουρέστι)
 Σωτήρ
 Ταχυδρόμος (Κωνσταντινούπολη)
 Φιλιπούπολις
 Φιλολογική Ἑχὼ (Σάμος)
 Φιλόπατρις (Ἀθήνα)
 Φοῖβος (Ἀθήνα)
 Φοῖβος καὶ Παράφοιβος (Ἀθήνα)
 Φύσις
 Χλωρίς (Κωνσταντινούπολη)

Ξερόγλωσσα

- * Academy
- Alterthumswissenschaft
- * Allgemeine Zeitung
- American Journal of Philology (Πανεπιστήμιο Βαλτιμόρης)
- * Annales d'Anthropologie
- * Annales de Géographie
- * Anthropologie
- * Archeologische Zeitung
- * Athenaeum (Λονδίνο)
- Atheneo (Μαδρίτη)
- Berliner Philologische Wochenschrift
- Bibliotheca Platonica
- * Bulletin Antique
- Bulletin Astronomique
- * Bulletin Critique
- Bulletin de Correspondance Hellénique
- Bulletin de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres
- Bulletin de la Société Impériale des Naturalistes du Moscou
- * Bulletin des Sciences Mathématiques et Astronomiques
- Bulletin des Sociétés Savantes
- Bulletino delle Pubblicazioni Italiane
- Bulletino dell'Imperiale Instituto Archeologico Germanico
- Bulletino dell'Istituto di Correspondenza Archeologica
- Byzantinische Zeitschrift
- Courrier Oriental
- Cyprus Herald
- Europe Diplomatique
- Gazzete des Hôpitaux
- Gazzete Médicale d'Orient
- Grèce

- * Hermes
- * Jahresbericht über die Fortschitte der Class
Journal de la Société Impériale de Médecine
- * Journal de l'Instruction Publique
Journal des Annonces
- * Journal des Debats
- * Journal des Économistes
- * Journal des Savants
- * Journal des Sociétés Scientifiques
Journal of Hellenic Studies
Illustration
Independance Belge
- Levand Herald (Κωνσταντινούπολη)
- * Literalishes Centralblatt
Matin
- Messenger d'Athènes
- Mittheilungen des Deutschen Archäologischen Institutes (Ἀθήνα καὶ Ρώμη)
Moniteur Oriental (Κωνσταντινούπολη)
Neue Jahrbücher für Philologie und Pädagogik
Numismatic Cronicle
Orient (Παρίσι)
Osmanische Post (Κωνσταντινούπολη)
- Phare du Bospor (Κωνσταντινούπολη)
Platonist (Μιννέσوتا)
Proceedings of the Canadian Institute
- * Revue Archéologique
Revue Bleue
- * Revue Critique d'Histoire et de Litterature
Revue d'Archéologie
Revue de Géographie
- * Revue de l'Enseignement
- * Revue de l'Enseignement secondaire
- * Revue de l'Enseignement superieure
Revue de l'Orient (Βουδαπέστη)
Revue de l'Orient Chrétien
Revue de Médecine et de Pharmacie
- * Revue de Philologie
- * Revue des Deux Mondes
- Revue des Études Grecques en France
Revue des Universités de Midi
Revue d'Histoire Diplomatique
Revue du Monde Latin
- Revue Internationale de l'Enseignement
- Revue Médicopharmaceutique (Κωνσταντινούπολη)

- Revue Orientale
- * Revue Politique et Litteraire
- * Revue Pédagogique
- * Revue Scientifique
- * Revue Universitaire
- Stambul
- Terre Sainte
- Univers
- * Université
- * Viertnik (Ζάγκρεμπ)
- * Wiener Studien
- Wurttembergische Jahrbücher ect.

[Βυζαντινά Χρονικά] (Πετρούπολη, στὰ ρωσικά)

[Ἐφημερίς Αὐτοκρατορικῆς Ἱατρικῆς Ἑταιρείας] (Πετρούπολη, στὰ ρωσικά)

[Ἐφημερίς Αὐτοκρατορικοῦ Ὑπουργείου Παιδείας] (Πετρούπολη, στὰ ρωσικά)

Ὁ Κατάλογος στηρίζεται στὰ ἑλλιπῆ στοιχεῖα πού ὑπάρχουν στοῦ περιοδικοῦ τοῦ Ε.Φ.Σ.Κ. καί δέν εἶναι πλήρης. Ἀλλά καί γιὰ τὰ ἀναφερόμενα περιοδικά καί ἐφημερίδες δέν ὑπάρχουν πληροφορίες, ὥστε νά διαπιστωθεῖ πόσα καί ποιά τεύχη ἀπό τὸ καθένα ὑπῆρχαν στοῦ ἀναγνώστη. Ἄν κρίνουμε ἀπὸ τὴ συχνότητα μὲ τὴν ὁποία κάθε περιοδικὸ καί ἐφημερίδα ἀναφέρεται σὲ ὁρισμένους ἐτήσιους ἀπολογισμούς, συμπεραίνουμε ὅτι μερικὰ ἀπὸ αὐτὰ ἀντιπροσωπεύονται μὲ ἐλάχιστα τεύχη καί λίγα παρουσιάζουν σχετικὴ συνέχεια στοῦ χρόνου.

(*) Ὁ ἀστερίσκος δείχνει τίς ἐκδόσεις πού ἀποκτήθηκαν μὲ ἀγορά.

(—) Ἡ παύλα δείχνει τίς ἐκδόσεις πού παρουσιάζουν σχετικὴ συνέχεια.